СОЛОВЕЦЬКА КАТОРГА

(ДОКУМЕНТИ)

РЕДАГУВАВ Л. ЧИКАЛЕНКО

ВАРШАВА
1931

СОЛОВЕЦЬКА КАТОРГА.

Druk. W. Cywińskiego, Warszawa, Nowy Świat 36.

СОЛОВЕЦЬКА КАТОРГА

(ДОКУМЕНТИ)

РЕДАГУВАВ Л. ЧИКАЛЕНКО

714

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

3520 О

ВАРШАВА
1931

СКЛАД ВИДАННЯ:

КНИГАРНЯ У. Ц. К. В ПОЛЬЩІ
ВАРШАВА. PODWALE 16 m. 15.

№ 1

Лист селянина з Київщини.

(Рік народження 1888).

Жив собі я у селі, господарював, мав собі чималу семью, 7 душ, і усього мав 3,5 десятини землі; було мені дуже тяжко виховувать дітей, ну усе таки, живши при семьї, веселився, бо любив її.

Тільки було дуже важко жити мені через Большовицьку Владу, що вона так ізнущалася із Українського селянства, забірала, обдирала, арештовувала; ну не давала селянству нічого: ні мануфактури на одяг, ні шкір на на обув, ні інвентарю на обробіток землі. І дуже було важко дивиться на цю справу; навіть і дітям зшитків не було і книжок на освіту. У селян все забірали і руйнували, а заробітків не давали. І це так було і мені і взагалі усім громадянам на Україні.

Знаю, як сегодні, що це було проти 10 IV 1929 року. Гарненько наробившись я і усі діти і жінка посходилися увечері до хати, посідали собі, повечеряли, посовітувалися про завтрішній день, як у мене велося, а й не знали, що наді мною думає Большовицке ОДПУ. Полягали собі спаті, коли слухаю, аж собака гавка. Ідуть. Я думав, що хто із наших громадян. Коли ні. Відчиняю двері, коли уходить у хату із револьверами три чоловіки незнакомі і кажуть:—„Можна вас обшукати“? Я кажу: „будьте ласкаві“. Перекидали мені усі речі, не знайшли нічого, а потім кажуть:—„Убирайся, ходім з нами“. І я пішов. Коли розібрав, аж то ОДПУ. Приводять нас у сільраду, коли там іще есть наші громадяне. Я питаю: — „За що“? Кажуть— „Не знаемо“. Коли іще приводять, і назбірали нас одинадцять чоловік. Діждали ми ранку. Ведуть одправлять нас у Росію. І садовлять нас між тіх, що той жінку порубав,

той брата зарубав, той сусіда убив і всиротив сім душ. Стало нам страшно, що змістили нас умісті з ними. І так, що нема нам ні сісти ні лягти і не допускають до нас нашої родини, навіть не допускають, щоб і їсти два рази у день принесли. Сидимо ми день, сидимо два, зробили нам допит, а у камеру набили так, що нема де лягти і нема чим дихать. Просиділи ми так 10 день. На одинадцятий день приїзжає із ГПУ 22 чоловік і забірають нас у м. Київ у Бупр, Лукяновка № 2. Приводять нас і заганяють у пересильну кімнату, аж там уже є чоловік 150. Нігде не тільки сісти, ну й стати. Ми там побули до 7 годин вечора. Це було 19 IV 29 року. Із відціля нас переводять у карантин, в 9 камеру, 5 корітар. Загнали нас туди 85 чоловік. Там ми пробули 2 дні і зробили там нам медичний огляд. У 9 камері попали ми між таких, що забрали у нас усі речи і їжу. Остались ми без нічого. На третій день нас відокремили від їх, і ми вже думали, що буде ліпше. Коли загонять нас у одиночку, може хто був у ній, то зна. Площі 20 квадрат. аршин, а нас туди посадили 20 громадян. Війшли ми, поставали і не знаємо, що робити. Може стояли так 3 години; не могли один до другого балакати. А потім стали совітуваться, як ми тут отаборимося. Стали міркувать. Обміркувались, що, як ни полягаємо, так двом місця нема. То ми вирішили двом на нас прямо лягати, та не можна було так спати. Так ми: два не спить, а потім два устає, а ті лягають. І так чергувалися два тижні, аж поки нас перевели на Слідственний Корпус. (Так називається у нас у Київі колишня жіноча тюрма). Ну ми думали, що там нам получша, аж ні.

Пригонять нас на 3 корітар у 3 камеру, може її хто зна. Де було при царі Миколі 16 чоловік у камері, так нас загнали туди 72 чоловіки. І так я сидів там 5 місяців.

Коли я видержав карантін і посадили мене у слідствену камеру, тоді визиває мене слідчий. Ізробив мені допит і виставив мені Укр. статьї 54 ст. § 10, 56 ст. § 17 і 7 ст. і надсилає мій протокол до Харківської Наради і не тільки мій, ну усіх тих політичних, котрим ізробили допит. Ждемо аж до 24 IV,—нечуть нам нічого. Коли приходять у ночі, в одинадцять годин вечора, і забірають 17 чоловік. Ми не знали, де їх діли, аж поки їхні дружи-

ни не узнали, що їх розстріляли. А другий вечір, — 13 чоловік. І так ми думали, — всіх розстріляють. А після того так: 2 чол., 3 чол., 5 чол. і пошти кожної ночи. І так я сидів на смертному корітарі аж до 24 VII 29 р.

І тоді, коли винесла Нарада Харківська смертні вироки, то почали і висильні виносити. Так зразу по 10 років Сол. Конц. Лаг., а потім по 5 С. К. Л., а нарешті по 3 роки. І мені винесли 3 роки Соловецких Конц. Лаг. адміністративним порядком. І це, що я написав,—розстріли і по 10 років, і по 5 і по 3 роки, — це все адміністративно. Усе, і розстрілювалося і висилалося. Тут по суду нема ничого!

Коли мені винесли 3 роки Сол. К. Л. висилки, видбірають нас такіх, як я, 104 чоловіки і направляють нас на Москву. Поперед мене, кождого тижня, 2 рази на тиждень, такі партії відправлялись на Москву. А що по суду, дак одправляли каждого тижня по 1000 громадян, бо це був Київский Пересильний пункт Глав. Корпус 2-й Центр. Перший був у Харкові, а другий у Київі.

Загнали нас у „столипінські“*) вагони і привозять на Чернигівщину. Там іще додають 50 чоловік, таких самих, як ми. Ідем далі. Не дають нам ні води, нічого. Приїзжаємо ми у Москву о 7 годині ранку. Дожидаємо. Коли приїзжають криті автомобілі, котрі на розстріли возять—„чорні ворони“—так їх називають. Набили нас туди, мало ми не подушилися. Як би ще хвилин 5 везли,— подушилися б. Привозять нас у тюрму, що „Бутирками“ називається. Побули ми там до 10 год. вечора і відпраляють нас далі на станцію, на Петроград. Іхали ми суток 3 до Петрограду у столипінських вагонах. Не дають нам ні води, нічого. У Петрограді стояли ми год. 4 і там вже удалося напитися кипьяченої води. І знов везуть нас далі. Кажуть на Петрозаводск. Доїзжаємо у Петрозаводск. Поламався наш вагон. Поки його там справляли, то ми стояли пів суток. Ідемо далі: Волховстрой, Медвежя гора і Кема, Іще було багато станцій, ну не памятаю. Підїзжаємо до Кеми.

Там уже будинків багато. Уже я бачу і людей: працюють теслярі. Я питаю, чи то наші. Кажуть, — наші, бо

---

*) „Столипінські“ = арештанські. пр. Ред.

зауважують, що вони під охороною. Охороняють їх з рушницями. Привозять нас на станцію Кема. Тут я бачу, що із нашого табору вже знакомляться із земляками, котрі мабуть раніше попали сюди. Наші земляки вже й волами їздять, бо це приїзжає до нас на станцію дві парі волів із возами і кажуть нам складати свої речи. Ми склали свої речи і нас зайняли як овець і погнали, кажуть, що у Попів Остров. Ідем ми по таких вулицях, що понакидано там пиляних обрізків із брусків, обаполів. Із цего там вулиці пороблені і навіть ціле місто, бо там багато лісопильних заводів. І там наші земляки на їх працюють, і там нашого брата, як мурашок!

Приходимо. Стрічають нас там, одчиняють ворота і за нами зачинили. Коли увійшли ми у двір, аж там наших земляків, — тисячі! Виглядують із байраків, дивляться, пізнають нас. І ті байраки названі були ротами: перша, друга і так далі. Загнали нас у двір, загорожений колючим дротом, у тому дворі теж байрак. — сьома рота (так він називався). От нас і зігнали туди 1300 чоловік. У тому байраці три нарніх поверхи. Заходимо ми туди,— не вміщаємось. Нас набивають туди, — не вміщаємося Таки загнали! Увійшли ми. У горі над нами люде і у низу під нарами люде. Де нам діться? Так ми, як де хто стояв, так і спинилися, а речи наші надворі ісклали на одну купу. Холодно надворі. Ось приходить ротний: — „На повірку“! Виганяють нас усіх із байрака. Поставали ми у ряди і стоїмо. Командують нами і тими дядьками, котрім по 70 років. Виходять усі. Дивлюсь я, аж так люде: українці і багато кавказців. І ще есть ізольовані, ну не так то багато, голі, босі. Так і їх з нами у ряди. І як раз поруч мене стояв да ховався від холодного вітру за мене голий голісінький і без шапки, як мати народила. Не дивляться ні на кого! Коли чую: „Смірно“! Я дивлюсь. „Равняйтеся“! „Расщитайся по порядку“! А тут такі дядьки стоять, що мабуть він цего „порядку“ ніколи і не бачив. То інженери, то дядьки такі, що нічого не знают, то батюшка, то якийсь інтелігент і у додаток цего ще стояли люде, що навіть по нашому не вміли й балакати—кавказці. Жидів між цими людьми було зрідка, а кацапів—мало зовсім. Вистроїлися. Коли приходить ротний, — призвіще Куріл-

ко, і обзивається: „здра седьмая рота“! Ми обізвалися. Каже: — „не чую“! „Треба так обзиваться, щоб аж в Петрограді було чути“. То ми йому гавкали, гавкали „здра“, так щоб було чути аж у Петрограді, а мабуть не чули. І тільки й балачок у него що, „Мать вашу“ і у ребра і у печінки. І немає у людини того органу, щоб він не сказав у нього „мать“. Та ще казав: „Загадаю тебе лезь у воду,-полезіш, загадаю ложіться в грязь,-положіся; у бочку із навозом полезіш“. Так і було! Я думав, що це так собі, аж воно правда. Такого чоловіка, — 43 роки прожив, — не бачив. Колиб його із усієї земної кулі люде не бачили.

Пробув я там так з тиждень. Коли якось у вечері о 10 годині, викликають у командіровку плотників і мене у той самий гурт. Вийшли ми. Холодно. Роспитався я, у яку командіровку. Кажуть, у гарну: байраки робити для тих, котрі будуть ліс рубати, так за для них такі хати будувати. Перекликають нас, забірають, ведут на станцію, садовлять у вагони і везуть. Куди ж везуть? Десь на північ, у якийсь Зашеек, що я его ніколи не чув. Везуть. Ні води нам не дають, — нічого. Привозять у Зашеек, кажут, — треба йти один кілометр до будинків. Приходимо. Стоять, правда, будинки. Коли виходять ізвідтіля люде й не люде, Чорти не такі: обірвані, зарощі, босі, голі, чорні. Коли роздивлюся, аж то мої земляки, а я їх зовсім і за людей не полічив. А і я ж у таке життя іду! Щось мені показалось дуже страшно. Доводять нас до тії хати, де нам прийдеться жити. Коли я подивився на ту хату, аж та хата сажою укрита: вікон від сажі не відно, не видно й рям. Іще страшніше мені стало. Заводять нас у хату, де мешкає 65 громадян. Сажа на нарах, сажа на стелі у сажі люде—обірвані, голі, орощі. А вошї так і лязять... І дарма, що люде забиті долею, ну прійняли нас нічого. Стали роспитувати про свій край: як люде живуть і яке положення на Україні. Ми ж стали питати, яке тут положення. Кажуть,—„кепське: хто сюди заізжає, то уже не вертається“. Мені іще стало страшніще. Тоді і думаю собі: як би ізвідціля утекти.

Переночували. Гонять нас на роботу, — шпал носити. А їсти дали нам на сутки 500 грам хліба і 2 ложки каші. Так і пішли ми на роботу. Працювали ми до вечора, а у ве-

чері дали супу із гнилою рибою і теж дві ложки каші. Так ми полягали і спати. Не було де лягти, так я ліг біля порога. Так я прожив там три дні. Почали готувать човен, щоб їхать, по річках і великих озерах з високими камінистими порогами, на північ іще 130 кілометрів, до краю, що називається Бабьїн Кут. Приготовили човна, наклали харчів, струмент і усе, що казали. І збірають нас 65 чоловік одправляти. Сіли ми у човен і поставили паруса, а тут люде були ті, котрі ніколи й води не бачили. Ну я води не боявся, бо я виріс на воді. Так, що мені було нічого. Страшно тільки було того, що уже було холодно та ще до того вже біля 25 сантіметрів снігу на землі лежало, а по берегах вже лід намерзав. Так ми і поїхали. Із нами їхала ще охорона, — десятників чоловік з 10 і начальник охорони. Доїхали ми до одної річки, котра впадала у озеро, коли дивимось, аж там високі пороги, а через ті пороги треба нам перебратися. Трудно було нам перебіратися. Бродили ми біля них по під руки у воді. Коли човен між каміннями застряне і його не можна ізвідтіля витягнути, так заганяють по під руки у воду, щоб човна вирятувати. У воді обмочуємося од ніг до голови, а тоді лягаємо спати на снігу і на морозі, під откритим небом. І так ми їхали, по таких великих озерах і через такі великі пороги, три тижні (130 кілометрів) і усе такі пригоди терпіли до самого Бабього Кута. Приїхали у Бабьїн Кут. Так, як я умів човном владіти, так мене ізнов послали по хліб у Бабью Дачу. І вже, поки я вернувся, то найшлися ті сім чоловік, котрі мене не діждалися і напали на варту і розброїли. Набрали чого їм треба було і пішли на Фінляндію. Коли я приїхав із хлібом, то вже їх ни було.

То я собі підобрав людей іще 4 чолов. до себе і теж почали тікати. Ну як я думав тікати, дак я підговорив тіх, котрі зо мною їздили по хліб. Ми собі купили цукру, сухих овочів, і тютюну, тоб — то того, що найпотрібніше та найкорисніще. А у мене ще було трохи сухарів. Приїхали і діждали ночи... Усю свою лишню одіж покинули. Узяли собі сокири та пилку, та й пішли собі шукати Фінляндії...

Тут я трохи повернуся назад і оповім, по якій природі ми їхали від Москви. Від Москви до Петрограда була гарна природа. Від Петрограда до Петрозаводська-гориста і почався климат холодніший, ну грунт землі змінився не багато. Почався потроху камінистий, і ліс уже потроху змінявся, став менший і не стало у нім верб і осик та ніяких подібних до них порід. Коли ми доїхали до Петрозаводська, то від Петрозаводська був самий ліс із сосни та скелі камяні, а земного грунту вже не бачили. Так ми їхали до самої Медвежої Гори. Від Медвежої Гори показалось вже більше скель каміних і праворуч великі озера. Не доїзжаючи яких кілометрів 80 до Кеми, показується нам велика, простора і чиста рівнина. Це так мені показалося, як луги якісь, а праворуч стояло село над водою, чимале село. Ідем ми далі. Зустрічаємо болота, річки, маленькі та лужки понад річками; і так доїхали до самої Кеми.

Коли нас вивезли із Кеми і повезли іще далі на північ, то там іще стало холдніше... Ну грунт ні як не змінився: камінь, ліс та озера. От і все. Коли доїхали до Зашейка, так званої „Бази постачання північних командировок“, уже ми там побачили цілі озерні басейни і камінні і снігові гори. В ці озера, як я вже сказав раніше, вливаються річки з великими порогами, котрі від нас багацько життя відібрали, бо приходилось більше як кілометр на собі по сухому усі свої речи, харчі і човен переносити, перетягати. Приходилось, як я вже згадував, і у воді бродити та обмоченому під ялиною на снігу спати. Так ми три тижні промандрували із Зашейка до Бабьїного Кута.

Тепер буду розказувати про мандрування із Бабьїного Кута до Фінляндії... Коли ми зібралися тікати, придбали собі харчів, сокири, пилку і сірників, щоб було чим ізрубати деривину, було чим напиляти дров і накласти вогню. У додаток дістали цвяхів, коли прийдеться де нам переїхати через озеро або через річку, щоб нам не заперечувало дороги, коли ми матимем напрям свого мандрування. Отож ми усе собі дістали і вирушили у дорогу проти 24 IX 29 року. Було нам дуже тяжко через те, що у нас не було компаса, а особисто мені тому, що ізо мною люде йшли темні да ще і не свідомі. Коли ми вирушили, то нам пощастило: на перший день ізійшов місяць і я міг

розрахувати, куди стоїть захід, куди стоїт схід, північ і південь. Так, як я колись у школу ходив, то знав географію і тепер міг розрахувати куди лежить Фінляндія. Так ми і пішли прямо на захід. Пройшли ми до початку дня і вийшли на високий хребет гір камяних та снігових. Як подивился, так скрізь камяні гори і сніги біліють. По горах сніг було видно, бо на них ніщо не росте, а по низинах,-виличезні безвихідні ліси. Найшли ми собі місце, для нас вигідне, де тече вода, зварили собі чаю, зварили собі їсти. На наше щастя ізійшло сонце. І знов я міг розрахувати, куди нам іти. Нам було сказано, що до границі фінляндської 17 кілометрів, а від границі до тих місць, де живут фінські селяне, було ще 150 кілометрів, через ліси і болота. Вилізли ми на гору. Подивилися. Нігде нічого не видно, — одні гори та ліси. І тут ще, на наше нещастя сонце сховалося і наліг туман, а нам треба мати прямий напрямок до Фінляндії. Що ж тут далі робити? Треба із природою боротись. Я і кажу своїм супутникам, що я у себе у лісі знаю такі примітки, бо мені приходилось у своїм лісі блудити, так я виблужувався. Так: напівдень лежить більше і довше гілля, а друга примітка така є, що із півночи мохом більше обростає дерево, ніж із півдня. Вони ізо мною погодилися і пишлі ми далі. Ішли ми день, ішли ми другий,— каміннями, горами, лісами, болотами невгасимими та мохами, зарощими поверх каміння. Часом бувало, коли ступиш ногою, то залізеш по пояс. А до цего приходили такі скелі камінні, що, як глянеш униз, дак і кінця немає.

Та це все нічого було боротися із цим болотом, озерами, із камінистим нерівним грунтом, із високими утисними горами... Ну, а як прийшлося боротися із голодом і з обезсиленням свого хвизичного органу, — це вже була тяжка річ! А особливо, як прийшлось боротися з несвідомістью людською! Бачте, річ така: ці люди не хотіли ізо мною погожуватися, щоб розділити на кожний день порцію своєї їжи, бо я рахував, що може прийдеться і довше ходити. Вони ж не дивилися на це, да їли скільки було охоти, бо важко було на собі нести усе. Коли ми промандрували уже так із де-кілька день і не бачили перед собою нічого, то мої люде почали робити революцію.

Так, що вже мені стало дуже тяжко. Уже у нас і хліба нема, уже у нас і сили нема... Тільки був у нас ще сахар. Та в додаток пішов дощ, та змив трохи сніг і якісь показалися на гілках чорні рясні ягоди, так ми їли їх. І тими ягодами та сахаром ішли ми пятеро суток. Скрізь ліс, не видно ні угору, ні убік, темно, як у ночі. Треба було на саме високе дерево вилізти, щоб подивитися, чи нема чого попереду нас, а тут уже і сили немає. От ми дійшлися до того, що уже треба було пропадати, бо уже трое суток жили ягодами та мохом. Вже з великою силою боролись ми з тамошньою природою. Зайшли так, що не знаємо куди. Гори перед нами, камінні руїни і страшні болота... І вже бачимо перед собою кінець життя свого...

Коли чуємо, собака загавкала. Ми і пішли на собачий крик... Ідем далі... Ну як раз нам попалося тоді найгірше з тамошньою природою боротися. Ідемо по напрямку собачого крику і стало перед нами невгасиме болото, що нам треба було його перейти. От ми і почали плутатись там. Коли находимо праворуч невеличку річку, що бігла із скелястих гір по камянистому грунту, дуже бистро і шумно, метрів з 10 шириною. Найшли ми величезну ялину, котра була похила на річку, звалили її й вона перегородила річку, так, що ми перейшли ту річку. Пішли далі голодні, злі, обмочені і тільки пленталися. Не чути вже собачого крику. Я бачу, почалось незадоволення з мене моїх товаришів перебіжчиків, через те, що ніби то я завів їх. Вибачте, що я вам не розказав, що за люде ішли ізо мною, бо за перебування своє у С. К. Л. із ними мало був, то я й не знев, що воно за люде. Тимчасом, хоч би й знав то теж рішився б утікати, аби не бути у большовицькій каторжній роботі. Я думав, що ці люде в такім становищі при мандрівці, будуть терпиливими, так, як і я. Коли ж ні. Та й нема нічого дивного, бо я тільки при мандрівці взнав, хто вони є. Один був грабіжник із-за Байкалу, котрий нападав на кого йому попало і роздягав і роззував; через його руки багацько пішло на той світ людей. Другий був із Волинщини, теж такого самого погляду. Третій був трохи здержаніший, але всетаки руку тяг за першими. Четвертий, хоч і був контробандистом, але на погляд видавався чесним і релігійним, — польської пації. Цей

мені усе розказав, бо він їх добре знав, сидячи разом з ними у Соловках. От мені із такими людьми й трудно було миритись, а ще до того й несвідомими.

Ідемо ми... Мені й кажуть:—„Ну веди, до чого ти нас доведеш!". Ідемо далі мовчки... Коли як раз, на моє щастя ізнов собака гавкнула грубим голосом. Я і усі були із сили вже вибились через голод, так, як я раніше вам напоминав,—їли ми мох і ягоди... А тут ще змінилась погода. Був раніше туман та сніг, а тепер став дощ. І бродимо ми серед ріжних рослин оббовтані, обмочені. Далі вже не можемо йти, а всетаки плентаємось... Собака іще раз загавкала... Тут я бачу, що мої подорожні зраділи, не знають, що робити: той каже те, а той друге. Ну, а я їм відповідаю: — „Давайте ізробім так, що хто з нас найсильніший,-нехай вилазить на дерево, на найвище і побачить, що у нас есть іспереду". Мені одказують: —„Ти ж найсильніший, то і лізь"! Я подивився, покрутив головою. Хоч був я і самий старіший між ними, і найкраще умів по деревах лазити, але, біда, що но було сили. Зупинив я їх, а сам пішов шукати вигідного дерева. На моє щастя воно попалося. На високому місці стояла найвища сосна. На неї було дуже гарно лізти, бо суки були мало не від самої землі. Все таки я не міг до першого руками дістати Тоді я гукнув одного із своїх подорожників і сказав, щоб він пригнувся. Він нахилився і я став на плечі. Потім він підвівся і я дістався на сучок сосни. Сосна була вишиною метрів з 20, так що, як я виліз на її вершок, то видавався за велетня, що панує над цілим лісом. Подивився я в одну сторону, подивився в другу, в усі краї, аж угледів я величезні озера, а з озер дим куриться. Побачив я ще й будинки. Тоді я озвався до своїх, щоб вони замітили в якому напрямку лежать озера й будинки (показав я їм рукою). Насилу ізліз додолу, бо вже зовсім стратив силу. Подорожники погодились, щоб я трохи одпочив і тут ми порадилися, що нам далі робити, бо ми не знали, що це тут за люде живуть.

Пішли ми далі, у тому напрямку, куди я їм показав. Доходимо до невеличкої річки, такої, що можна її переступити по камінні, і бачимо лежить стежка, як гадюка покручена. Пішли по тій стежці... Було ще рано, ще сонце

не зійшло, як нас довела стежка до тих будинків. Приходимо ми ближче,—чуємо людську мову і дитячий крик. Ну ми не знаємо, що це за сторона: чи совітска, чи фінска. Ми зробили засаду, посідавши у лісі. Прислухаємося... По крику людей можна було догадатись, що там, трохи далі за цими будинками, живе якесь велике населення, бо чуть нам було багато людської мови і дитячого крику юрби. Нас це не задовольняло. Ми боялись попасти в руки будь кому. Вирішили ми оставатися на місці та придивляться що тут єсть і хто в тому господарстві, що проти нас. І так ми рішили ждати до ночі і тоді зробити розвідку. Коли присмеркло добре, так, що не можна було узнати, як ми будемо по господарству ходити, то ми тоді вирушили. Господарство було складене так: стояло дві гарні жилі будівлі та дві гарні холодні будівлі. Лежав ожеред кулів соломи, сани, валялися бочки порожні, а між ними і повні, але не знаю з чим, Крім того, стояв оббитий дошками сарай, похожий на крамницю. У жилих будинках світилося і видно було, як люде поралися. Завдяки тому, що на господарстві не було собак, то ми могли поводитися, як дома.

Розрахували ми, що господарство це є базою постачання людей при розробках лісу, котрими керує Г П У. В будівлі світилося. В хаті були: в одній кореєць із жінкою, а у другій ціла семья. Придивляємось, аж на ганку біля хати стоїть діжка із водою, а там мокла риба. Був це для господаря нежданний день по видатку риби на їжу. Бо ми ту рибу забрали, да без хліба, без нічого поїли і трохи підкрепилися. Ану хазяйнувати лучче. Відірвали дошку у крамниці та й улізли до неї. Там було сало, консерви, хліб печений, сахар, кружки, кожухи, валянки, нові чашки та інша всячина. Ми соби взяли, хліба, сала кіл з 5, консервів 30 штук, сахару, порожніх мішків на харчі, по чашці, бо в нас погані були. І більше нічого ми не взяли. Навантажились... Потім сіли під тим господарством та наїлися і пішли далі. Одійшли кілометрів з 5, наклали вогню і почали уже справлятся. Нагріли окропу, напилися чаю, наїлися і полягали та трохи одпочили. А потім ізнов у подорож.. Ідемо, коли знов озеро. Дійшовши до того озера, ми побачили, що воно дуже велике. У нас

були цвяхи, пилка, сокирка. Так ми нарізали сосон, ізробили собі плота, поробили весла, склали свої речі і поїхали собі на другу сторону озера. Переїхавши озеро і придержуючися свого напрямку, пішли ми далі. Проходили ми велитенськими лісами, горами, болотами та камінням. Після озера ми йшли ще два дні та й дійшли до якоїсь вузенької линії. Пройшли ми по тій линії до самого вечора. Дійшли до високої гори і стали там ночувати. Наклали собі гарного вогню, обсушилися і полягали спати під ялиною. Прокинулися уранці й напилися чаю, бо тоді у нас був чай, сахар і хліб. Після цього й кажуть товариші мені й тому поляку, котрий був на одно око сліпий і хвизично нездатний:—„Давай із вами поділимося харчами і усими речами і ви куди хочете ідіть, а ми підемо окремо". Я відповів:—„Хлопці, ще розрізняться дуже рано, іще у нас есть трохи харчів, будемо собі шукати краю". „Шукайте ви собі, а ми собі",—відказали наші товариші. Таким робом вони відокремилися від нас. І пішли ми вже у двох шукати фінської границі... Ідем собі... Коли находим широку линію і пішли ми по тій линії. Вона, як нам здавалося, мала б іти на південий захід. Ідем собі один день. Ідем по горах, по кручах скалистих. Дійшли до високої гори, аж на тій горі лежить купа каміння і зроблена із чотирьох деривин вишка.

Це було на самій високій горі. От ми дійшли до тієї вишки і почали думати, що робити далі. Коли дивимось, — у низ пішло узгірря і якась стежка. Так ми і пішли по тій стежці. Коли знову дійшли ми до лінії широкої. Тут вже від широкої линії пішли перехресні линії. Ми звернули на перехресну линію, по над котрою угледіли високу із жерток ізроблену загородь, скрізь по-над линією. Ми думали, що це якийсь багатий господар з того краю живе. Ну ми помилились, бо, як пізніше взнали, це було загорожено по—над границею, щоб фінські олені не переходили на совіцьку територію. Ідем ми півтора дні по—над тією загородю і по тій линії. І дійшли до високої гори. Побачили ми, що тут колись була величезна лісова пожежа. Отже літо вже мабуть бувало сухе, бо й каміння оброщого мохом вже не зустрічали і сосни всі були попідсмалюваними. Вже ми думали, що тут люде хо-

дили та й зробили пожежу. Дуже нам тяжко було по руйнованому і голому камінні ходити... А тут іще і висока гора. Ми вийшли на ту гору і я, таки по старій привичці, виліз на сосну, щоб подивитися навколо. Не було нічого ізпереду, а тільки простяглась скільки видно та смуга, по котрій ми ішли. От ми почали через цю загородь перелазити та йти, як мені здавалось, по тих примітках, що я вже згадував раніше, на з а х і д. Ідем далі; тут уже немає слідів пожежі, а каміння пообростало товстим пластом моху. Ідем по коліна загрузаючи у мох, плентаємося далі... Вже ми сходим із узгірря і йдемо по— під схилом гори... А ліс із чистої ялини та такий густий, що світа в ньому не видно... А вже в нас ізнов харчів не стає. Тільки остається у нас три коробки консервів, сахару грудок з пять да окришки з нашого хліба, що ще у нас зоставався... Тут чуємо десь собака товстим голосом загавкала... Ми поставали і ни віримо собі. Коли ізнов собачий крик. Ішли та й ішли... Той собачий крик повернувся і десь ізник, а тут нас ніч захопила. Остаємося ночувати... Наклали собі огоньку... Сокира наша вже затупилась і з топорища спадала... Мій товариш —поляк ізмучений був і тієї хвилі упав і заснув, як убитий. Я відійшов і сів дальше від огню, щоб мені не перечив огонь слухати, бо поліна горіли і лускали. Сидів я й сидів... Нічого ни чути. Так і я теж пішов відпочити... Починався мороз... Я ліг спати під ялиною...

Переночували... Осталося у нас дві банки консервів і дві грудки сахару, бо ми увечері одну ізїли. Нагріли окропу, укинули туди консервів, розварили, розділили чашкою зварені консерви та й попоїли їх. Пішли ми далі в напрямку тієї сторони, де собака гавкала. Пройшли ми не багато. Тут уже не так було трудно іти. Хоч болото було, ну рівне. Вже показалися берези; обрадували вони нас, бо вони неначе давали нам знати, що тут недалеко живуть люде. От ми переходимо ті берези, коли чуємо собака ізнову гавка. Ми прямо й пішли на той голос. І знову ідемо, а крик собаки від нас віддаляється. Я й кажу товаришові: —„Це десь охотники пішли і ми їх не дожинемо“. Потомилися... Осталася у нас тільки одна банка кон-

-714-

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

БІБЛІОТЕКА
3520 0

сервів... І їсти хочеться і ноги не несуть... Але ідем далі, а собака то гавка то перестає та все віддаляється від нас.

Я й кажу своєму товаришу: — „Давай вилізім на гору, а я іще раз вилізу на дерево і подивлюся, чи не видно спереду нічого. Вилізли ми на гору і виліз я на деревину, ну вже не на високу, бо тут на горах вже не було високих дерев. Виліз, глянув у ліво, глянув у право, коли дивлюсь, аж бачу велике озеро, а потім боці озера будинки стоять і бачу, що люде коло них ходять. Я сказав своєму сопутникові, що бачу будинки. Він радить мені злазити з дерева і хрестячись каже:“ — Слава Тобі Господи, що ми дійшли до людей“! Ну а що, як ми ще на совіцькій стороні? Але все таки вже нічого, бо тут, в цій глуші, можна зазимувати, а перезимувавши і далі рушити в дорогу. Ізліз я з тієї сосни порвавши собі штани і піджак, бо то була молода і густа сосна. Оддихнув, бо був голодний і зтомлений. Потім встали і пішли шукати хат. Не так легко їх шукати, як сказати... Ідемо. Найшли якусь стежку і пішли по тій стежці, а стежка, як гадина веться поміж каміннями. Доходимо до озера. Бачимо далеко по тій стороні озера будинки. Ми пішли по—над озером по стежці. Натикаємось на собачий слід і якась видно людина пройшла у чоботях. По цьому сліду, який, як ми думали, зробив охотник з своєю собакою, ми дійшли до озера. Аж тут бачимо на березі озера стоїть човник із веслом і на тім боці видно будинків з 5 чи 6. От ми і сідаємо у човник. А стало холодно, — мороз.. Приїздимо до тих хат. Входимо просто в одну хату... Здоровкаємсь. Дивляться люде на нас, а ніхто нам нічого не відповідає. Я питаю: „Що це за сторона“? Вони мені відповідають: „Ей юммаре“. Аж тепер, коли я побував у Фінляндії, то узнав, що то значить те „Ей юммаре“. Воно значить: „Не розумію“. Бачу, що обстановка у хаті не корельська: збруя на коня німецька, гарна, у хаті чисто, на стіні годинник висить, швейна машина стоїть і усякі необхідні господарські речі. Я тоді сам розрахував, що ми не в Росії, а у Фінляндії. Попросив я у господаря води. Був у мене кусочок мила і рушничок, то я і мій товариш умилися. Потім стали просити у них їсти, — вони не розуміють. Посходились всі люде того хутора та дивляться на нас. Коли один фін,

поговоривши щось з другим, кличе нас до своєї хати. Прийшли ми до його. Дав він нам фінського хліба, що похожий був на пластинку з грамофона, так ми його у двох ізїли, запиваючи водою. А той господарь запріг коня і одвіз нас може кілометрів із десять до охорони. От ми уходим у штаб охорони. Здоровкаємося. Вони нам відповідають. не понятне. Вони нас не розуміють, а ми їх не розуміємо... Приводять вони мене до телефону, а у телефон обзиваєтьтя до мене хтось по руські, але його вже можна було розібрати. Питає:—„Хто ви такі?"—Я кажу: „Перебіжчики". Далі, на запит, чи ми голодні, я відповів, що ми вже три дні ні чого ни їли. Тоді той невідомий чоловік позвав до телефону охоронника і щось з ним говорив. Зараз же після цього нам дали по стакану молока і нарізали тарілку оселедців. Ну я ізїв два куски, бо був голодний, а мій товариш поїв усю тарілку. Дали нам масла, чаю з хлібом і ми понаїдалися й понапивалися. Додаю, що охоронники фінські,—чисті, гарні і пристойні.

Оце така була моя подорож до Фінляндії із 23.IX 29 р. по 6.X 29 р.

№ 2
Лист парубка з Київщини.
(Рік народження 1910).

Шановний добродію!

Я Вашого листа одержав, за що дуже дякую. Я не знав що є Уряд Української Народньої Республіки і думав, що я тепер безпритульний сирота. І ще дякую за поміч, що не забули за нас.

Життя дитини тісно звязане з життям батька. Я опишу де-які моменти із життя батька і тоді Вам буде зрозуміло хто я є, і які мої погляди.

Батько мій-селянин, 1901 року призивався на військову службу і був прийнятий у Чорноморський флот. 1905 року попав під суд за революційну участь, на три роки, і одсидів у Севастополі на пловучій вязниці. Із 1908 року до революції господарював. У війну призивався як запасний, но у війні участі не приймав, а працював на заводі в Одесі. При Центральній Раді був вибраний до повітової ради і там працював аж поки большевики взяли місто. Із перших днів існування Центральної Ради у нашому селі відкрилася „Просвіта“, школа, де виключно учились по-українські, й українська бібліотека у де-кілька сот книжок. Там буди чудові книжки Кащенка і других українських письменників. Історія М. Грушевського була обовязкова у школі. У селі існував хор-кружок і драм-кружок, де ставились ріжні песи українські.

На мою долю прийшлось не захопити російської школи ні одного дня.

Коли було повстання Петлюри, батько організував загін у своєму селі й пішов на станцію Н...

До комсомолу іде незначна частина селянської молоді; більшість ідуть до комсомолу учні, котрі закінчують семирічки, щоб мати можливість учитись далі. Жонатих у комсомолі незначна частина, — 0,1 процента, не більше. На Україні панує у всіх думка, що, не сьогодні—завтра, обовязково буде війна і обовязково буде поразка большевиків, бо у них відстала техніка і весь народ против, каждий каже: „Ех, колиб скорійше війна, щоб збутися большевиків“.

За колективизацію я не можу сказати нічого, бо майже два роки не бачив села, но я одержував листи від мами і сестри і мені писали, що у нашому селі й по сусідніх селах на У... колективи скрізь розвалюються (останнього листа я одержав у липні 1930 року). Що до запитання чи можуть селяне погодитись з тим, що земля не є їх власність, я відповіді дати не можу, бо, скільки я не жив у селі, нігде цього питання не піднімалось. Майже все населення має землю чи панську чи які другі, й позабірали садиби, побудували будинки, завели господарства, й хоч ця земля їм боком вилазить, бо узяли без викупу, но, заплативши большевикам ріжними податками більше, чим вона коштує, всеж таки вони бояться, що при новій владі їм прийдеться може лишитись без господарства.

Батько мій мав землі 9 десятин і 5 сотих. Дві десятині і 5 сотих відібрали, як злишків, й ці дві десятині і 5 сотих показували нас, як кулаків. Батько і дядько 1909 року торгували кабанами,— нас лишили права голосу, як торговців. 1928 року 10 лютого батька й дядька арештувало У-ське ОГПУ. 14 лютого викликали мене й двох двоюрідних братів:—А. Б. В. котрий у сучасний мент находиться у Сибіру і Г. Д. цей теж на висилці у Т. К... Г. Д... й мене арештували тогож дня. 21 лютого арештували брата Е. Б. В... У перших числах березня помер мій дядько у вязниці, поховати до дому не дали. Обвинувачували нас у поранені Ж... З..., у підпалі колектива і других злочинах, зроблених за весь час революції, як в селі так і в околицях його. Но, не маючи доказів, вони всі звинувачення відкинули, а слідчий ОГПУ сказав батькові: „Ви були при Центральній Раді на роботі

її, при повстанні Петлюри Ви організували загін, у Вас одібрали землю й за Вас дали поручення чотирі селі, де є більше пятисот підписів. Ви мусите бути ворог і, маючи великий вплив на населення окружних сіл, Ви у який—небудь момент можете наробити нам шкоди.“

Спершу нас обвинувачували в терорі проти радвлади, на останку колегія московського ОГПУ постановила: мені, батькові, братові Е. В...— на три роки Соловецьких лагерів, братові Г. О...,— на три роки висилки в К..., за контрреволюційну організацію.

У Росії, де три чоловіка арештують,--називають організацією, а нас було пять чоловіка!

Всього Вам найкращого.

17.XII.1930 І. В.

№ 3
Покази.

Рік народження 1901-й 15 грудня.

Я мешканець Київської губернії Х. Я Вам оповідаю про знущання та катування московськими та жидівськими катами українців. 1919 року я пішов добровольцем в українську армію. Коли тяжко було встояти проти московської та жидівської влади, змушене було одступити українське військо за кордон, і, коли військо переходило наше село, то я залишився вдома. Прожив я де-який час вдома, але жидівські шпігуни дознались, що я був в українському війску. Не хотілось попасти зразу в жидівські лапи, щоб не знущались надомною і мусив від них ховатись, а всеж таки працював на користь України. 1926 року мене арештували та обвинувачували мене, що я пішов добровільно в українське війско, та й ще за те, що ніби то я, як ховався, то руйнував їхні комуни та палив колхози. Доказували це жидівські шпиги. І от, як попався в жидовську вязницю, тут прийшлось побачити тяжкі муки та випробувати іх на своїй шкурі; як начнуть робити допити, то таких тяжких мук певно ще не було нігде, як мучать московські та жидівські кати. Розпікають залізо та прикладають до тіла того чоловіка, що його допитують, то кладуть руку в двері й придушують дверима, то загонять гарячі шпильки під нігті. Але все таки, які муки не задавали, то не могли з мене нічого випитати і не було явних доказів. але-ж все таки порахували підозрілим контр-революціонером, їхнім ворогом, то й засудили на шість (6) років Соловецької каторги. Зібрали нас в Житомирську вязницю 1000 чоловік і привезли нас на

Соловки, — станція Таїбула, і тут нас висадили з вагонів і привели до бараків, де були поселені бідні люде. Як глянув я на сих людей, то вони вже не похожі на людей, а на мерців, наче од довгого сну з того світа повставали. Зеднали нас до купи, то як глянеш кругом себе, то тих людей не сотні, а тисячі і все українці та частина кубанців та донців. Тут були старі люде по років 70 і молоді по років 16, а уроки давали всім однакові. Уроки були такі, що дають зробити за день, то така людина, як мрець, не зможе виконати навіть і за тиждень, а як скажешь, що такого урока виконати нема сили, то за такі слова дуже карали, навіть і смертю: зараз роблять слідство звідкіля ти і за що сидиш, а через те питали, що між нами було скілька московських злодіїв. Як тільки не кацап, то зараз же убьють і пишуть формулярі, або за побіг або як контр-революціонер, що вів контр-революційну пропаганду поміж каторжанами. Як виряжають на роботу чоловік чотиріста, або більше, то дають конвоя чоловік 20, з них самі каторжане, які на волі працювали в „чека“ та злодії, які робили збитки мирному населенню, от з них виходять страшні катюги. І кажуть невільникам, що ви зараз в нашому разпорядженні та дають свій наказ, що повинні іти по 5 чоловік уряд; хто поверне в бік, вліво чи вправо, чи вийде вперед, чи останеться іззаду, то зараз пускається рушницю у діло. Так воно і було; як довідались, що в кого є гарна одежа, що привіз з собою, то таку людину, хоч вона нікуди й не повертає, викликають з ряду невільників, відгонять від себе кроків на 20 та й стріляють. Людина пропадає, а ці катюги складають акта, що невільник втікав і за те застрілено його. Вищі кати цих катів нагороджують майном убитого.

Приходим у ліс, — призначають уроки. Як глянеш на такий урок, аж в середині похолоне: як не працюй, то не виконаеш. Через такі великі уроки, що не можуть виконати, то невільники роблять себе каліками: одрубують собі пальці на руках і калічать ноги, щоб позбавитися такої тяжкої праці. А хто не виконає урока, то раздягають та й ставлять на мороз на годин 4 або 5. Багато було таких, що не видержувало такої стоянки і замерзали на морозі. Опісля кинуть мертве тіло під барак, та й лежить

воно з тиждень. Приходить начальник командіровки та й каже, що всім так буде, коли не будуть виконувати уроків. Платили дуже гарно за цю працю—20 коп. за тиждень, а кормили ще лучше: рано в чотирі години дають сніданок не більш як 2 ложки каші, а у вечорі прийдеш з праці в годин десять або 11, як виконаеш урок, то одержиш 600 грамів хліба, кварту юшки з гнилої риби, в якій де неде плаває крупа, а не виконаеш уроку, то дають хліба 300 грм. і юшки менче та посадять у карцер, а там холодно і хворій людині по вік не виконати урока і не вилізати з карцера. Перед самою моею утечою було вже дуже мало злочинного миру, а все селяне з України, як контрреволюціонери, багато українських священників та вчителів. Всього українского люду в Соловецьких лагерях знаходиться більше як 2 міліони. Звичайно, що з цих людей мало хто повернеться на свою милу Україну, та до рідних їм діточок, та вірної дружини, бо катування не зменшується, а збільшуетсья. Над злодіями ще мають милость, а над цими політичними знущаються ще гірше, як знущались.

Це що є описане в цьому листі то все правдиво. За свої покази присягаю перед Богом і Христом та святою евангелією, що дійсно правда.

(підпис).

№ 4

Покази.

Рік народження 1901-й 29 червня.

Мешканець Черніговської губернії.

От напишу Вам про те, як катують та знущаються комуністи над українцями та иншими народами, як кубанцями, та кавказцями, бо я там де-який час мешкав і там мене заарештували. А це було так: як я жив на Черніговщині, то у нас був повстанець Петренко, а носив назву Орел, то і я був у тім загоні. Ну все ж таки, скільки не боролись проти жидів та московських наїздників, но не сила наша була подолати цих крівавих катів, що знущались над Україною та над нашими батьками та братами, то прийшлось шукати собі виходи, хто які міг; тай розійшлись. Я таким чином, попав на Кавказ; тут я здибався

с своїми земляками Українцями, що працювали на залізниці; були вони з Київщини та Поділля. Був К... К.. Б... це був старшина Українского війська. От вони і мене пригорнули до себе і начали ми працювати вкупі. Часто приходилось нам сумувати по своїй неньці Україні, дивлячись на ту не правду, що комуністи роблять. До нас ще приїхав один українець із Таврицької губернії — Кость Головко. Тут ми почали працювати в своєму гурткові. Б... пишов був, у свій час, разом з українським військом закордон. Та комуністична влада пустилась на хитрощі, оголосила свій маніфест, що всім тим подаровано, хто повернеться з закордону до С. С. С. Р. Таким чином повернувся добродій Б... На Україні йому посади не було тому, що всі посади займали жиди та їхні помішники. Приїхав він на Кавказ, та не довго прийшлось тут працювати. Прийшли чекісти арештували за те, що він українець, а діточок бідних та дружину вигнали на вулицю з хати. Скільки він не казав чекістам, що йому подаровано те, що було, то чекісти одповідали йому: — „Тобі та всім таким, як ти,—не дарується. Ми даруєм на папері, а не на ділі". І засудили його на Соловецьку каторгу. Ми остались на залізниці працювати дальше. Головко Кость, це була людина освічена, мав звязок з тією організацією, що працювала про визволення України, зпід гніту московського та жидівского. От і ми й єднались до такої організації. І так заарештували нас 7 чоловік, а саме Костя Головко (був керовником), (Далі подано було прізвища останніх. пр. Ред.). Нас всіх привезли до Ростова в Д. П. У. і кинули кого куди. Ми з К.. попали в один підвал. Як зайшли ми у цей льох, а там людей, один на одному, як оселедці в бочці, та все кавказці. Стіни мокрі, на долі вода, діл цементовий. Води нарочито напускали чекісти для того, щоб людей мордувати. На добу дають 300 гр. хліба та чашку окропу. От прийшов кат тай став питати, хто за що сидить. Від кожного була відповідь: „не знаю". Звичайно, — не знають. Тим, що сидять по 3 або 4 місяці без допиту може я і не повірив би, що за дарма, але ж треба вірити, бо, наприклад цей М..., що з нами арештований, він зовсім не знав про нашу організацію, а за те тільки заарештований, що він близький земляк

з Головком. Просидів я три місяці в Д. П. У. І порахувати не можна було скільки за цей час ті кріваві кати розстріляли там невинних людей. І стриляють так: укинуть у льох, посидить тиждень або 2, та й забірають у день на допит, а вночі стріляють. Як вийдеш вранці у двір, то побачиш скрізь кров людську і все стріляють людей вчених. Я написав би прізвища всих цих, яких постріляли, та багато позабував. а трохи правда знаю як: Федоров, Павлов, Бушний, Піддубний, Мриков, Фусов, Згаєв та Кравченко. Це вони стріляють без суду, — само Д. П. У., з дозволу „Цека", а одної ночі взяли кавказців 26 чоловік, яких теж постріляно. А як з кого знімали допити, то дуже тяжко було переносити. От як, наприклад, брали мене: візмуть у 8 годин ранку і роблять допит до 12 годин вечора; як начнуть мордувати, то сидиш до тих пір, поки од тяжких мук у очах пожовкне і звалишся на діл, то тоді підіймуть; але вдруге не хотів би такого допиту... Один раз беруть мене на допити. начинає мене мордувати цей же самий слідчий, що і раніше допитував, по призвіщу Рашал. Мордував, знущався, як сам хотів із своїми допомогачами, коли ускакує помішник начальника Д.П.У. Зьверев та як узявся за мене: „тобі, каже, захотілося Вільної України, то ми таким даєм волю 8 золотників в потилицю"! Я йому одказав: „хіба людей можна стріляти"? То він, як підскочив, тай каже:— „для нашої влади перестріляти вас половину, то ніякого не має значіння; нам дорога комуна, яку треба нам удержати, а вас хватить"! І прийнявся катувати мене, то я тільки опамятався в підвалі, коли Зьверева коло мене вже не було. Таким чином, через три місяці кінчився мені допит. Московська Колегія дала постанову: Головка Костя та Грушенка розстріляти, а нам по 5 та по 10 рік Соловецької каторги. Та й перевели нас до вязниці, а з вязниці одправляють у Соловки. Тут цих бідних людей кубанців та кавказців стільки було, що, як приходилось спати, то лягали по черзі, бо на кожну людину не приходилось шість вершків міста для того, щоб лягти спати. Сиділи люде у вязниці за те, що не могли виконати податків. За такі справи багато стріляли, та зсилали у Соловки на 8 або 10 рік. Дітей та дружину теж

забірають та висилають теж на висилку у північний край. Так з українцями, кубанцями та кавказцями.

1930 ріку нас 800 чоловіка вивезено з вязниці. Відпроваджувалось таких ешалонів на Соловки 3 на місяць. Приїхали до станції Званки Петроградської губернії; там чогось довгенько стояли наші невільники. Туди ще приїхало 2 потяги із семействами, усі українці. І ціх бідних малих діточок без батьків, та матерів везли на погибель у холодну північну тайгу, їх везли в дуже важкому стані: голодних і голих. І цим бідним дітям не доведеться бачити своєї України, своїх батьків та матерів, бо тих давно вже москалі, та жидівські кати зкатували за те, що не схотіли продати останньої корови та тими грішми затулити комуністам пельки, а своїх діток оставити без ложки молока!

Як довезли нас до міста Кеми, тут чуєм команду: „Вилітай, як пробка з вагона". Та як ускочило у вагон 2 собаки лютих із рушницями та й давай полювати (? Ред.), як ударять з двох боків, то цей бідний дядько з дверей вагона летить аж під одкос. Радий би скорше встати, але ж і там бють та приказують: „Соловецький лагір назад живих не пускає"! Людина молода та ще кріпка, то ще скоро встане, алеж тут не всі молоді, а були такі, що мали по років 60, а то і більше,— тим тяжко було вставати. І от поставили нас на комісію. Приходить лікарь і кричить: „Ноги у всіх є, руки теж є, ну здорові"! Та й повели нас на лісо-заготівлю. Ішли ми 180 верст, то за цю дорогу, прийшлось де—скілька товаришів оставити, бо як чуть пристав, не має змоги далі іти, ну, то давай же його молотити. Прийшли ми вже на вказану командіровку, де застали чотирі сотні невільників і всі, як один — українці. Був я на 3-х командіровках, аж під містом Ухтою і на кожній командіровці по кілька сот невільників і все українці, і була частина кубанців. І отут я вже надивився, як знущаються над українцями. „Урок" був 28 дерев зрівати з кориня, а з кожної деревини виходить 3 колодки і кожну колодку треба обстругати. Це давалось трьом чоловікам. За цю працю одержиш 2 фунти хліба та юшки з гнилої риби та іще грошима коп. 20 або 30 за тиждень. Гроші ці тільки мають право ходити в лагері. Були

там маленькі лавочки, а купити в них нічого не купиш. Хоч що і було, то не продають—бо треба їм годувати тих собак, що нас розстрілювали. Робили так: коли прийдем із праці в годин 11 вечора, поки одержеш їжу, то ляжеш спати, а коли ще і не ляжеш, то чуєш звінок, і вскакує Димидов та Яловенко, це були самі луччі кати і собаки, з добрими киями та самопалами, та й давай шанувать цих бидний людей, так, що опамятається не скоро. Котрі хорі, то киями докотять до лікаря, а той питає: „Голова на плечах є“. Хворий відповідає: є „Ну, як принесуть голову у руках, а не на плечах, тоді звільню від праці“! Хто не виконав уроку, той тяжко карався: роздягають до спідньої сорочки та ставлять на мороз і кажуть: „кричи, філон*): не виконав урока“ Той і кричить аж доки не впаде, тоді дають йому, таку одежу, щоб вітер не затримався, і у карцер, а там і начнуть поливать ізверху холодною водою; це за те, що не хоче допомагати виконати пятилітку. І таких мало остається живих. А одягали так, як хоч і мені самому прийшлось пересвідчитись. Прийшов я, правда, у чоботях, та, як ноги були в мене дуже пухлі,— у чоботи не входили,—то дали мені лапті та й кажуть: „тобі не слід і давати, бо ти ще й не заробив“! Були такі звірства: розстріляють людину, або киями забють, покладуть біля кухні, щоб кожний бачив та боявся їхнього знущання. Подивишся на цих небіжчиків, та аж волосся дибки стає, вже і їжа не бере, а чекаєш, що завтра і тобі це буде. Попрацював я тут немало з своїми земляками і начав їх питати, цих старих дядьків, за що їх так тяжко карають. То якого не спитаєш, все за контр-революцію. Я питаю,—за яку контр-революцію? Такі старі та й ще не письменні! То вони росказують: один за те, що кабана зарізав та шкіри не зняв, — пришили контр-революцію, другому за те, що теличку продав без дозволу голови сель-ради. І кожний за це попав в Соловки саме менше на 3 роки. Де хто продав мішок хліба на ярмарку, то за це дають 10 років або розстріл, а майно конфіскують в державну користь, дітей же і дружину висилають на висилку в Архангельску або Вологодську губернію. За „зрив хлі-

*) Засланець, що свідомо і уперто не виконує уроків. пр. ред.

бозаготівлі", розстрілюють і кажуть, що це другим буде прикладом. Як кончили лісозаготівлю, (це була праця сезонова), то нас відправили на Ухтинський шлях, що прокладаний від Кеми до Ухти на українських кістках. Прийшли сюди і думаєм, що трохи полекшає, а воно навпаки, ще погіршало, бо заставили возити землю тачками у білий світ. Це для того роблять, щоб скоріще винищити українську людність. От іду я один раз цим шляхом, коли дивлюсь на сосні написано: „Спіть, товариші, кріпким сном"! От я питаю десятника: „що воно таке написано"? „Це тут побиті люде лежать!" Але на ту хвилину близько ката не було. що нас стеріг, то ми підійшли ближче до сосни, підняли мох, а там лежить чотирі чоловіки. І поки дійшли до призначеного місця, то таких могил прийшлося багато зустрінути; навіть по чоловік 10 в одній такій ямі, що їх ще не поїли лісові звірі. Цей десяцький показав мені багато таких могил, де заснули навіки наші українці, бо він весь час на тому шляху працює і все бачив, що там робилось. За останні часи прибуло сюди з Києва та Катеринослава багато студентів. Вони росказували що за Єфремову організацію*), дуже батато розстріляли: стріляли не сотнями, а тисячами самих освічених студентів, а ці, що прибули в Соловки, то кожний дістав від московських та жидівських посіпак по 10 років каторги. Над політичними каторжанами знущаються гірше, як знущались до того часу. За те, що я написав, як катують комуністи, та жидівські кати наших українців, клянуся Вам святою присягою і клятвою, щоб мене Господь покарав в моєму житті, як що це неправда, що я повідомляю. І так рушив я в далеку дорогу, бо не хотів померти в лютого ворога в лапах і, хоч довго прийшлось в дорозі, та йще одному терпіти голод і холод, а всеж таки Господь не забував мене і допоміг мені прийти через три тижні у Фінляндію Це, що написано мною є правдиво, за що даю святу присягу перед Господом Богом та Христом і святою Євангелію, що наклепів не писав, за що власноручно розписуюся.

Ф...

---

*) „Союз Визволення України". пр. Ред.

№ 5
Покази.

Рік народження 1887-й 2.XII.

Мешканця Київщини Ц.

1926 року 9 січня було мене заарештовано за те, що я служив в українській армії при Центральній Раді та при Директорії, а після працював в повстанчих загонах, як московська та жидівська влада каже. По цій справі було мене засуджено до розстрілу, та УЦВИК розстріл замінив 10-ма роками Соловецької каторги. В ті часи почалися великі знущання над усіма тими, хто був тільки українець. Стали накладати великі податки, що не можна їх виконати. Як людина не має змоги виплатити,—рахують його злістним неплатником, зараховують до кулацького прихильника, дають йому статтю контр-революціонера, направляють діло до суду надзвичайної сесії або виїздної сесії, а ті кати судять і дають 5 або 6 років каторги. Та то ще була не біда. 1926 та 1927 років було на каторзі дуже мало людей, а почались гіркі муки та пекельні з 1928 року, як началась пятилітка, що хотіла підняти комунальні господарства. Таким чином московська та жидівська влада почала випускати селянську позику, щоб селяне давали державі гроші на відбудову комуністичної держави. Таких позик було на рік 3. Приїзжають з повітової чека 2 або 3 чекісти, скличуть нараду комнезамів та комсомолу, щоб встановити, на якого господаря скільки призначити такої позики. От назначають на поодиноких господарів по 500—300—200—150 а саме менше 25 карб.

Після того розносять записки по цих господарствах, щоб господарі несли гроші до волосної скарбниці, а там приймають гроші та дають розписки, що одержали гроші. Одержав дядько таку записку, скільки йому належить позичити, та аж божевільним стане. А після опамятається, та й останню худобину продає та комуні гроші позичає, а вони пишуть в часописях, що це позика добровільна. Ні, не добровільна, а примусова, бо скільки цих селян за цю позику мучиться, по вязницях та на каторгах! Який дядько не позичить стільки, скільки йому призначено, то такого опишуть контр-революціонером та підривником державного пляну та й засудять не менче, як на 3 роки

вязниці. Вони пишуть в часописах, що підвищують сільське господарство. І правда, що підвищують! Наприклад: Христинівка, село велике, до комуністичної влади було в селі 2000 з лишком овець,—при комуністах осталось не більше як сто штук, корів було більш тисячі,—а не знаю, чи мається тепер хоть 20 кор., робочої скотини було в селі чимало, а тепер залишилась одна конячка рідко в якого дядька, а то чисто пограбували кати. От пройшла позичка; начинається хлібозаготівля. Таким же чином росподіляють хлібозаготівлю, як і позику. Як уродить збіжжа на пудів 300, то йому призначать віддати совіцькій владі пудів 500. Вже найтяжчі муки прийшли: останній пуд хліба видирають по твердій ціні. Пшениця першої якости,—1 кар. 5 коп. за пуд, жито,—83 коп. за пуд. А крам продаюь тільки тому селянинові, хто все виплатив. І по якій же ціні ця кооперація продає крам? Чоботи звичайні,—60 карб., 1 метр краму самої паршивої якости,—1 карб.

Приходиться селянинові спасати своїх діточок від голодної смерти. Пускається він на все. Старається де і як зможе заховати якусь жменю зерна, щоб кати не найшли. Але ж цим наробить собі гіршого лиха, бо приїздить з чека кілька комуністів, беруть комнезама, та комсомольця та й їдуть шукати хліба. І як зачнуть шукати, то й за образами шукають, подушки розшивають й під землею найдуть. Такого господаря, у якого найдуть збіжжа, арештують і садять у вязницю. Судять його, як кулака. Дають 10 років каторги, а більше розстрілюють. І кажуть, що буде прикладом другому, а родину ж босу й голу зсилають до північних країв, бо майно забирають на користь держави.

От таке знущання московських наїздників і жидівських посіпак над цими беззахисними українцями. Таких людей зіслано з України на каторгу до трьох міліонів. От такі мукі робляться в московськім та жидівськім царстві на волі.

Тепер напишу вам про те, що робиться в неволі. Як арештували мене, то привели в чека і вкинули до підвалу. Тут я застав чоловік сорок пять. Всі змучені, як мерці. Посидів я там де-який час, ознайомився з невільниками і начав роспитувати, хто за що тут мучиться. Кожний

з них відповідав, що не знаю за що. Просидів я тижднів два,—ніхто про мене не питає. Але ось викликають мене на допит. Заходжу до кімнати... Сидить там окружний слідчий Уншліхт, який і прийнявся мене допитувати. Після увійшов другий кат,—Підвисоцький, і взялись обидва мене допитувати. Спочатку робили допит ще байдужий: давали закурити, питали ласкаво майже годин дві. Але ж входить секретар Д. П. У. Григоренко тай питає: „Оце головка самостійників“? „Завтра він буде у нас стояти під стіною;“. Я відповів йому: „Хіба людині не однаково померти, чи під стіною, чи вдома в подушках!“ Ох, як зареве він, як дикий звірь до мене: „Ти ще будеш бурчати?!“ І принявся мене катувати. Тут справді „заспівали третій інтернаціонал“! Німець, жид і українець, як узяли мене молотити, то я вже і не памятаю, що зі мною було. Аж на третій день в підвалі я опамятався. Після такого допиту пролежав я два тижні. Не допитували вже. Як трохи я піддужав,—знову взялися питати. Запитують в якім загоні був я, скільки було таких загонів на Гуманщині, Гайсинщині, Звенигородщині та Липовеччині, хто був ватажками цих загонів, скільки було людей в цих загонах. Я на ці запитання давав відповіді такі, що я не був в цих загонах і нічого не знаю. Знову пішли муки: розпікали шпильки над вогнем і заганяли під нігті на руках, закладали мої руки в двері та душили дверима. Коли одчиняли двері і рука звільнялась, то я падав на долівку від муки. Таке катування продовжувано майже місяць. Не було вже сили терпіти таких мук, то я накидався на них, аби скоріше застрілили. І після відказався від усяких показів Зробився божевільним. І ці допити були мені в голові років зо три, ще і в каторзі. Як надійде на мене якась хвилька, то й зроблюсь знову божевільним. Але зараз, дякувати Богові, все пройшло. Просидів я в підвалі майже три місяці та надивився на всі муки. Були такі випадки, що беруть на допит у вечері по три по чотирі чоловіки і їх вже в камеру не приводять, а коли приїзжають їхні жінки і привезуть „передачу“, то їм кажуть, що іх тут не має, — відправили до Харкова. Були такі жінки, що їздили й до Харкова, але й там не находили своїх чоловіків. За короткий час мого перебування в Гу-

манськім Д. П. У. та вязниці розстріляно невинних людей більше, як двісті чоловіка.

Нарешті прийшлось побачити і Соловецькі муки. Вивезли нас із Київа разом 1200 чоловіка. Прибули ми на Соловецький острів 28 травня 1926 року. Вперше згрузили нас на Поповім Острові та посадили нас на пароплав і, таким чином, прибули ми на самий острів Соловки. Висадили нас з пароплава, поставили в ряди і начали перекликати по списку. Насамперед оголосив соловецький катюга, що кого викличуть по прізвищу, то мерщій відповідай імя та по батькові. Коли викликаний не встигав відповісти, ну то вже йшли приклади до праці і то так, що ця людина не вставала, а її вже підносили. Прийняли нас від конвоя, виставили в ряди та й почали здоровкатися. Здоровкались і здоровклись, аж поки стали бідні невільники з ніг падати від утоми, бо так мордували го дин 6. Все заставляли кричати „здра“ та „здра“. Так змучили, що не можна вже і вимовити те „здра“, ну і пішли киї та приклади по плечах. І до того приказують: „вас сюди привезли не кару відбувати, а життя своє віддати“. Вивчили здрастуватись. Стали посилати на комісію, — хто якого здоровля То лікарі,—теж „соловецькі“.! Людина хора, нездібна до праці, а її ставлять в 3-ю або четверту категорію, кажучи, що здоровля має волове. Тим і кінчалась комісія. На другий день стали призначати до праці, но дякуючи тому, що я міг працювати по теслярству, та по столярству, то мені на праці було легче. як иншим вязням, а також і тому, що я працював на сухому місті, але ж уроки теж давали такі, що не виконаєш. Працював я на Соловецькім острові 2 роки,—1926 і 1927. Прийшлось багацько надивитись на муки наших українців. В ці роки ще були тільки самі „вершки“, як кажуть комуністи. Всі ті українці мали по 10 років і не менше як 8.

Було багато чекістів і злодіїв ще, але вони мали пільги: чекісти зайняли посади стрілків та дозорців, а злодії,—ротних та десяцьких. Нашу ж бідну „контр-революцію“ на тажкі праці, на лісозаготівлю, на погрузку пороплавів та на вироб цегли погнали. Призначають на 10 чоловік чекіста з рушницею і той веде на працю у ліс, чи в другі місця. У вечері чекіст всіх не приводить: 2 або 3 чоловіка

розстріляє, а решту приводить до дежурного здавати. Дежурний питає:—„А де ж ще люде, що тільки цих привів“? Чекіст відповідає:—„втікали, то я постріляв“. Дежурний каже:—„Жаль, що цих ще привів, і цим туди дорога, бо їх скоро не буде де дівати; їх стільки наплодилось на Україні, що стріляй кожний день по тисячі, то не вигубиш таких гадюк!“Після всього команда: „Направо у байрак!“ А тут знову зустрічають киями, бо не так став, як йому треба, та й ну молотити до смерти. Не було тієї ночи, щоб не виносили з байраку 7 або 10 мерців. А от скажу, що було з тими, кому родина пришле гроші, бо в ті часи посилок на Соловки не пускали, а лише дозволялось посилати одні гроші. От був такий випадок: одного вязня з Чернигівської губернії, Рябошапку Івана, викликали в контору. Оповістили йому, що прийшли гроші—25 карб. Сьогодня оповістили, а назавтра розстріляли і написали рапорта, що втікав. Було ще й так: як побачили на кому гарну одежу, то вже кінець його життю, теж застрелять і одежу заберуть, а людина гола так і валяється, бо був з моськовського Д. П. У. наказ втікачів не ховати. І цим себе кати виправдували, що, мовляв, „втікають“. А на стрілянину був їм дозвіл виданий, як мислівцям на диких звірів. Після цих розстрілів, коли того, кому прийшли гроші, викликають до канцелярії, то він відмовляється від своїх грошей, аби спасти своє життя. Уроки давались не по силі для людини. Мало було таких, щоб їх виконували. За виконання уроку одержував 800 грам хліба та кварту юшки, з гнилої риби, а не виконаєш урок, то одержуєш лише 300 гр. хліба і менше юшки. Але ж раніше, як одержати тих 300 гр. хліба, то визвуть у канцелярію та запитають чому не виконав уроку. Той, що не виконав урока, проситься, доказує, що він зовсім хорий, не має здоровля і тому не міг виконати. „Це не оправдання тобі, а краще признайся, що ти ходив та агітував, щоб і всі так працювали і робили на збитки совітській владі“. І начинають над таким бідолагою знущатись. Знущаються до того часу, що вже людина і не дихає. Тоді викидають побитого на двір, на мороз. Той, полежавши на морозі та трохи очунявши, лізе до контори, щоб йому дали дозвіл лізти до байраку. Коло кожного дежурного

мається 2 або 3 посіпаки, то він на них гукає, щоб завели нещасливого до байраку, а ці посіпаки, як зачнуть „вести“, то він зовсім лишиться без памяти. Може б я і не вірив, коли б не випробував на собі. У нас був урок; зробити двоє дверей, одні фільонкові, а другі звичайні — і поставити їх на місце. Я не зміг виконати, ну і побили мене так, що я не міг встати з постелі тижнів з чотирі. Правда, що вже за цих 4 тижні не давали уроків, бо лікарь напував мене водою, а сам я не міг вже й напитися. Одежу давали: на зиму сіренькі бушлати, що вітер віє, як через решето, одну пару лаптів з лика на тиждень. Як порвеш за два дні, то останні дні, чим хоч обмотуй ноги, а на урок іти треба. Таких мук не було споконвіку, як видумали московські та жидівські кати, аби тільки вигубити українських, донських, кубанських та кавказьких людей. Це прийшлось бачити на Соловецькім острові.

1928 ріку вивезли нас, теслярів, на командіровку в Кандалащі для будови байраків, бо там їшла велика лісозаготовка. На цій командіровці бідні невільники ночували в лісі, на морозі, під одкритим небом, біля вогню. Я гадав, що з Соловок вирвався як з пекла, бо там було пекло через одно те, що знущалися, а по-друге те, що кругом море. Але ж ще прийшлось покуштувати і на материку московського раю, бодай його нікому не пробувати. Уроки не менші, а ще навіть і більші. Теслярські, що правда, уроки одинакові, тому, що веде розпорядки один інженер по будові. Лісні ж затотовки не одинакові. В Кандалащах на урок для трьох чоловік призначалось: зрізати з коріння 34 деревини, порізати на „балванки“—по мірі і обстругати кору, щоб були чисті, бо це експорт за кордон. Це не експорт, а людська кров та людське життя, бо не один невільник коло цього експорту вішається та рубається через те, що не може виконати урок. Так, що комуністи за кордон продають не лісний експорт, а людську кров та життя! В Кандалащах не полекшало, а погіршало. 1929 року в квітні місяці привезли нас теслярів на Парандовий тракт—теж для будівлі байраків;—там прокладали шлях до фінської границі. Прийшлось і там надивитись на людські муки, там робота важка, земляна. На одну людину дають, на урок вісім кубо-метрів землі ви-

везти тачкою. Від важкої праці, від поганої їжі поробились не люде, а якісь мерлюги. Завелися ріжні хороби з голоду та з холоду. Став душити людей тифус. На Парандовім тракті була лікарня, де лікували від тифу людей. Лікарі давали уколи, але замісць лікарства, то вони давали яд, щоб скорійше вмирали, щоб не розлазився тифус. Таким чином, кожного дня виносили із того шпиталя по сто душ; ховали мертвих, як собак; навіть сорочки на них не лишали; як що добра,—знімали і другим давали, не боючись, що буде тифус розповсюджуватись. На цих небіжчиків викопають яму; складуть як оселедців, голих; насиплють на аршин землі їм на груди; росправлять землю, щоб не було і могилки та й закриють мохом, щоб і знаку не було, де поховане українське змучене тіло. Там політика така: як прибуде ешалон чоловіка тисяч дві, то щоб з цих людей повернулось до дому не більше, як десять чоловіка, а ті—решта—мусять всі загинути на каторзі.

Кожний місяць привозять добавку, алеж вони так гинуть, як тая восковая свічка від вогню. Кожний місяць розстрілюють чоловік триста, а киями теж не менше вибють. А вмирають з голоду, та від ріжних хороб не менше, як тисяча двісті. Зимової пори Парандовий тракт поїдає за місяць не менше, як 1800 чоловік (тисячу вісімсот), а зима тягнеться шість місяців. Скільки ж то людей загине за зиму, не рахуючи літа!!! Літом менше умирає, а більше стріляють. Літом багато втікачів від важкої праці та знущання. Рішається невільник на те, що, як утіче, то спасе своє життя, бо в такій каторзі не вижити. Але ж цим втікачам мало щастить спасти своє життя: не зловлять чекісти, то зловлять „червоні“ Карельці. Зловлять втікача, приводять до якого-небудь лагеря, а тут дають коредьцу нагороду; за всякого втікача, що приведе, одержує пять пудів борошна та грошима—двадцять пять карбованців. За ці всі допомоги московським катам і назвали Карелією „червоною Карелією“. А цих втікачів, звичайно, в живих не лишають. Такі то я бачив муки невільників на Паранді.

1929 року 21 жовтня привезли теслярів на Май—Гуру, в другу дільницю, на вироби шпал. Працювали ми на лісопильнім заводі. Урок давали такий: з кругляків треба

витесати десять шпал, а з різаних,—двадцять шпал, але дуже важко було витесати та скласти до порядку в купи. Це такий урок був зимою, а в березні місяці його підвищили: з кругляків,—пятнадцять шпал, а з різаних,—тридцять шпал. Звичайно, була це велика мука, не один раз приходилось постояти на морозі, та в карцері посидіти і поїсти, замісць хліба, київ та прикладів. За таку важку працю—їжа однакова, як і по инших командіровках. На Май—Губі вже платили. Другий раз за тиждень одержиш 20 коп., а другий раз 5 коп.—3 коп., а був такий тиждень, що лише по півтори копійки одержали. Невільникам мука однакова по цілім Соловецькім лагері. На Май—Губі теж ішла праця лісозаготівлі. Ходити в ліс від лагерів було кілометрів вісім, або десять. Урок не менший. Були такі випадки, що ті, що не могли виконувати уроків, то робили над собою душогубство: кидались під паротяги. Не одного невільника зарізав паротяг, не мало повісилось по деревах. Був такий випадок: втікло три невільники, та їм не пощастило втікти, а попались катам у руки. Їх привели до начальника другої дільниці—Прохоровського, який взяв самопала і своєю рукою постріляв цих втікачів і дав наказа меншим катам, щоб не закопували їх, а кинули під клозет, щоб усі дивилися на їхне тіло та не втікали, бо всім так буде. Лісопильний завод біля самої станції. Коли ми працюєм на шпалах, то не проминемо ні однаго потяга, щоб не довідатись, чи не везуть невільників. Не було такого тижня, щоб не приїздило сім—вісім потягів з невільниками. Приходилось запитувати, за яку провину везуть їх сюди, то вони розказували, що саме більше за колхози, за те, що не хотіли вступати до колхозів, то їхне майно забрали, а їх засудили по 6—8—10 років каторги. Багато було і за хлібозаготівлю. Куди не підеш, то ніде не має того місця, щоб не було українців. В останніх числах листопаду згрузили на Май—Губі кавказців (тисяч шість), пороскидали їх по стайнях, бо бараків не було. Вони люде з теплих країв; морозу не бачили, а там мороз градусів сорок. Майже за один місяць вимерло їх з голоду та холоду 3/4 частини, а одну четверту—одправили в Кему, то за тих мені не відомо нічого. На Май—Губі були лише українці (тисяч

десять), кубанці, терці та кавказці; кацапів було дуже мало, бо навіть у надзорі були українські чекісти; десяцькі—теж українці та кубанці, а самий видатний був—собака Лимаренко Петро з Білоцерківщини. Гарний був посіпака! Не один українець скалічив себе через його і не один заподіяв собі смерть. Та й ще була така зима люта, а люде були босі та голі і так їх ні гонили на працю. Але вкінці не видержали таких мук і рішили вмерти, а не йти голим на працю. Так і зробили! Московські кати не пошкодували навіть байраків, де містилося чотиріста чоловік цих невільників, —запалили байрак. Стали чекісти кругом з рушницями. Який бідолаха було намірився втікти з вогню, щоб спасти своє життя, то чекісти стріляли і він в тому вогнищу дошкварювався. Це було на Поповім острові.

1930 року 29 березня нас одкомандірували на південні командіровки на станцію Каписельгу. Кватирювались ми в селі, близько станції. На станції Каписельзі тесали лижі на завод у Петрозаводськ. З нами було пять священників, теж українців; їх з нами возили на господарські роботи замісць коней, а саме: цими священниками воду возили на кухню за кілометрів два або більше. Працювали ми весь час на станції, а тому бачили, що в квітні та травні стільки було перевезено через станцію невільників, що і рахунку підвести не можна. Саме менше тисяч двіста самих українців! А скільки перевезли дітей та жінок на висилку! А куди, то Господь один знає! 5 липня відправили нас на Мосельський тракт, що проводився теж до Фінляндії. Ми стали тут будувати байраки для невільників, що працювали на тракті. Усі ці тракти: як Ухтинський, Парандовський, Мосельський та Медвежинський,—всі вони прокладені на кістках українців. А ще проведена залізниця до промислів апатіту од Мурманської залізниці, у бік на кільометрів тридцять. Кожний кільометр цієї залізниці забрав не менше, як дві тисячі чоловік українських вязнів, тому що, поки провели цей рукав, то загинуло шістьдесять пять тисяч невільників. 1929 року приїхала була американська делегація, що оглядала Соловецький острів. Була вона і в Кемі. То на певно Д. П. У. знало вперед за місяць, бо напекли білого хліба і розвезли до

соловецьких лавок, щоб був на показ, но не продавали нікому. Одягнули, взули свій комсомол та своїх прибічників. і водили там делегацію, де чисто і люде навмисне одягнені. Туди ж, де невільники гинули від тяжких мук, туди не допускали делегації. За цією делегацією ходили самі охранителі, щоб ні один з невільників не підійшов та не поскаржився делегації, як катують невільників. З тиждень до приїзду делегації можна сказати, що було трошки легче, а після відїзду делегації знов почались муки. І що далі, то ще гірше стали катувати та мордувати українських політичних вязнів. І остання наша командіровка була на Мосельськім тракті,—Пяті—Навлок,—з якої Господь допоміг нам втекти 10 серпня 1930 року. Я, Ю. і Ш. проблудили в тайзі 20 суток, поки добились до Фінляндської границі. Велика подяка Фінляндському правительству, що нас прийняли, як своїх братів. Прийшли ми у Фінляндію і зараз мешкаємо у лагері Кимінлінні. Тут я зустрів одного втікача з Соловок—польскої нації—на прізвище О.., який служив в городі Саратові в городській автосекції шофером. Ця автосекція обслуговувала і Д.П.У. То розказував О..., як Д.П.У. бере чоловік тридцять або сорок на три автомобілі, вивозить за город, де ями вже викопані, надвозять до ями та складають вряд 10 чи 15 чоловік, палач ходить по живих людях і стріляє в голови. Як що який ще небіжчик ворушиться, палач, витягає шаблю і кожного прирубує шаблью. Тоді знов накладають ряд і знов так само поступає з нещасливими жертвами. Покінчивши свою справу вилазить палач з ями, цілий у крові і слина з рота летить, як у скаженого звіря, що мало напився крови людської. Це що написано в цьому листі го все правда. Наклепів немає ні одної крихти. За правдивість всього присягаю перед Вищим Богом та святою Євангелією, що стверджую власноручним підписом.

Ц.

№ 6

Покази.

Рік народження 1897-ий 18 травня.

Мешканця Київщини Ю.

Як знущаються над українським людом московські комуністи та жидівські палачі, як катують наших батьків та матерів і нашу українську волю кладуть в домовину, про це я тут напишу. З бідної України здирають живцем сорочку, а з синів України не тільки сорочку знімають, а беруть разом і життя. Живеться дуже тяжко... З малих років я жив при батькові у господарстві, поки живий був батько. Но московські комуністи та жидівські кати забрали життя в батька, а також і в матері. В 1919 році убили батька й матір за те, що казав він своїм селянам: „Давайте ламати це ярмо, поки воно ще диряве та допомогаймо своїм українцям-повстанцям, то будемо жити на Вкраїні вільно, бо як накладуть жиди, та комуністи залізне ярмо, то ніякого життя не буде на нашій рідній Україні“. І за ці слова та за своїх синів, цебто: за Ю. М. та Ю. С. що працювали в постанчеських загонах та Петлюровській армії, продовжуючи боротьбу з лютим ворогом-комуністами, й прийшлось батькові віддати своє життя. 1918 році я був у вільних козаках в отамана Зеленого. Коли не змогли надалі боротися з лютим воротом, то прийшлось розійтись. Усі старшини пішли, хто куди попав. Прийшлось знов гуртуватися на Чигиринщині в нові загони до отамана Мамая, та його замісників Чупаки і Деркача. Я був у їхніх загонах до 1921 ріку. Коли в 1921 році комуністи зробили мобілізацію з трьох років, то мобілізували вони дуже багато людей і одправляли із Черкасів на Кремінчук по Дніпру. Вдалось нам їх не допустити до Кремінчуку, а вдалось нам спинити їх на Дніпрі. І так узяли ми у комуністів три тисячі мобілізованих українців і девять комуністів, які супроводжували мобілізованих. Нас тоді було вісімдесять пять чоловік. Привели ми цих мобілізованих до свого загону у Холодний Яр за Медведівкою. Було їх вести не близько: яких верстов сорок од пристані Лозоватки. Прийшли ми у село Піщану, в 23 верстах від пристані Лозоватої, і там лишились ночувати. З цими людьми вдалось нам захватити 20

чекістів, які грабували селян за продналог; між ними було: 9 жидів і 11 москалів. Багато було де-чого пророблено цими повстанчеськими загонами, в котрих я був 2 роки. Я був на Чигиринщині з 1919 по 1921 рік. У цім році прибув я до свого села, до своєї рідної хати. Я довідався, що у нас працював на Ч. повстанец із своїм загоном Грозний, а головний отаман цього загона був Вовгура. Тут, не відпочиваючи, приєднався я до цього загону. Пробув я там 1922 рік, — до серпня місяця, а після дуже захорів і лишився в Н... Як трохи піддужав, знову пішов до загону свого отамана Вовгури. В той час приїхав з Херсонщини з трьома козаками отаман Орел. І знову я захорував і лишили мене хорого під Виноградським монастирем, сказавши мені, що лишают до мене чотирьох козаків. Нарешті, приїхали до мене козаки і кажуть, що наш отаман поїхав з отаманом Орлом на Херсонщину, і, як що скоро не вернуться, то поїдуть за кордон. І з собою взяли частину козаків. Через тиждень довідались ми, що наш отаман Вовгура поїхав закордон. Після цього почали ми розходитися, бо залишилися без керовника загону. Я з трьома козаками поїхав на Донбас працювати на шахти. Але де-хто з козаків залишився на місці та знову почали свою працю продовжувати. Отаманом цього останнього загону був Грозний, а частина козаків здалася по амнестії. Коли оголосили московські комуністи та жидівські посіпаки амнестію, в 1922 році, то я вже був на Донбасі з цими завзятими козаками. що я вже зазначав,—вони були зо мною в Холодному Яру. Вищезгадані козаки лишились на Донбасі, а я в 1925 році, в квітні місяці, приїхав до дому. В серпні місяці приїхали чекісти з Ч. вночі до мене. Взяли голову сельради Б. П., який із ними прийшов до мене... Став стукати у вікно, але я так заснув кріпко, що не скоро почув таке стукання. Коли я прокинувся й відчинив, то входить в хату голова сельради і 2 чекісти з самопалами в руках і кажут мені, щоб я дозволив робити трус в мене. Я їм відповів, що, коли приїхали, то робіть. Після вони сказали голові сельради, щоб той пішов узяв двох сусідів, щоб були свідками при трусі. Но сусіди вже не спали, — готовились їхати на ярмарок, і почули, що до мене хтось приїхав. І входить до мене

в хату Н... І...; чекісти кажуть: „Добре, що ви прийшли, будете присутнім при трусі цього господаря“. І почали трусити в скрині і скрізь де тільки бачили. Я питаю: „чого ви шукаете“? Мені дають відповідь, що в мене мусить бути зброя та листи з загряниці, від брата М... та ще від двох добродіїв Г. і В. Я їм кажу, що я ні з ким і ніякої переписки не маю, що може вже брата і живого не має. Вони й кажуть: „Коли даси листи, то залишишся вільним, коли ж не даси, то зараз арештуєм“. Я їм відповів: „Я у ваших руках, що хочете, те і робіть зо мною; ніяких листів я не одержував і не знаю ні про які листи“. І, таким чином, мене арештували і повезли в Черкаси в Д. П. У. Укинули мене в підвал. Я там застав 13 чоловік, але за тижнів 2 стало чоловік 62. Просидів майже тижнів 2, стали брати мене на допити. Взявся мене питати слідчий Сіміонов, мешканець м. Черкасів, та Хижняк і Шумский. От стали мене питати: скільки я одержав з за кордону листів та Петлюровських брошур, для росповсюдження поміж селянами, щоб скинути ярмо советської влади, та чи писано в тих листах (від Г. та В.), як приховувати зброю, щоб не псувалася, а щоб була готова для повстання. Я на ці всі запитання відповідав, що не одержував ніяких листів та брошур і про зброю теж нічого не знаю. То вони не хотіли вірити, а давай випробовувати. У них для допиту були такі прилади, що за їх допомогою можуть випитати! От кладуть велике залізо, включають електричні проводи, ставляють мене на те залізо і давай мордувати. Помордували мене де-кілька хвилин і я упав... Кат тоді мене підняв, посадив на крісло та каже: „Признавайся, які ти одержував листи від брата та тих двох, бо коли не скажеш, то ще гірше будем мордувати“. Але я одно кажу, що нічого не знаю. От начальник крикнув до тих, що водять на допит: „Заберіть його в підвал, де й решта сидить, я їх у вечері всіх перестріляю, як собак“! І повели мене в другий підвал, не в той, де я був. Дивлюся, тут ті саме люде, що були в першому підвалі, їх брали раніше на допит, то я й давай їх розпитувати кожного, як питали і як знущались чекісти. Питають і мене про знущання... Я давай їм розказувати, що у вечері прийдуть кати з рушницями та багнетами і бу-

дуть нас тут ще допитувати в підвалі. Так тихо балакаєм, що чути, як муха пролетить. І всякий сидить, як неживий, після допиту та знущань на допиті. Майже з місяць так важко знущались. Ставили на залізо босими ногами, а в те залізо провадили електричні проводи, то як станеш на залізо, то аж серце стрепенеться, наче хто голками коле. Та цього катам ще мало. То вони ще так почали робити: почали виривати з потилиці та коло вух чуба, додаючи словами, що вже не виросте „оселедець". На той час був у мене великий чуб і таких знущаннь не можна було видержувати: жовтіло в очах і я падав на долівку... Та у катів не було милосердя, вони ще гірше знущались. При таких муках мало хто оставався в живих. Наприклад було нас 62 чоловіка, то лишилось після таких допитів лише 40 чоловіка, а 22 мусіло загинути від важких мук. А коли жінки привезуть „передачу", то кати заберуть, але нам не дають, а жінкам кажуть: „Передали, їдьте до дому та везіть більше „передачі", годуйте їх на сало, бо нам сало потрібне на мило"! Таким чином просиділи ми три місяці до суду, а після стали водити на суд. На суд не далеко було ходити, бо суд містився тут же, в цьому будинку. Суд вівся при зачинених дверях. Суд визначався з трьох осіб та четвертий,—прокурор Д. П. У. Склад суду: начальник Д. П. У., начальник адмінвідділу та третій член Д. П. У. Запитання на суді ставляться ті самі, що ставились катами в підвалі підчас мордування. Но я і в суді відповів, що по цій справі нічого не знаю і винуватцем себе не визнаю. Прокурор взяв якийсь папір та й начав читати і каже мені: „ти організував повстання і казав:—не даваймо одпочивати комуністам, та гонім їх, то скоріше покинуть нашу Україну". Та знову нагадують за ті самі листи та зброю. Дали мені кінцеве слово, а я й кажу їм, що я ніяких листів та Петлюровських брошур не одержував, зброї не переховував та повстання не організовував і гадки не мав організовувати, а того, хто це доносив, то прошу дайте його на очну ставку. „Ми очної ставки не даем, а вірим цьому матеріялу, що в нас е",—відповіли мені. Зазвонили в звінок і пішли в кімнату на тайну нараду, Через хвилин 20 виходять і зачитують мені вирок суду, яким засуджено мене на

10-ть років каторги, без примінення амнестії. Зараз із суда повели мене в міліцію, повісили мені на груди дошку і на досці був написаний номер, тоді фотограф зняв з мене карточки. Знімали ріжними способами: прямо в лице і боком. Після цього відвели мене у вязницю, посадили в 10 камеру, де нас гуртовали до етапу на Соловки. Тут у вязниці дали побачитися з моєю дружиною, но не довго дали,—лише на 15 хвилин. То було останнє побачення з дружиною та з милою Україною. Тоді тільки прийшлось узнати у дружини, що вона багато разів привозила „передачі". Нам давали на добу 200 грам хліба та юшки з пшона. Прийшлось ще й у вязниці побачити ріжних мук, бо в цій вязниці було 12 одиночок. В ціх одиночках сиділи лише смертники, по чоловік 9—10 в камері. Як тільки настане вечір та почуем, що підїздить автомобіль, то в кожного і духу не стане. Було, коли беруть смертників на розстріл, то були такі завзяті та твердої сили, що ще прощаются з вязнями: „Прощайте, брати мої милі, бо я вже іду на видющу смерть, но як, прийде час, то нагадайте катам за моє молоде життя, що кати забрали за волю неньки-України"! Одні кати беруть невинних людей стріляти, а другі кати ходять по під віконця камерів, щоб ніхто не підводився, бо буде стріляти. Хто тільки підняв з вязнів голову, то вмить назад падає вже неживий. І у вязниці таке саме знущання, як і в Д. П. У. У вязниці нас відібрали 85 чоловіка і відправили у Київську вязницю. В Київській вязниці побули з тиждень. Звідти нас привезли в Москву, в Бутирську вязницю. З бутирки нас 1700 чоловіка одправили на Соловки. Вигрузили на Поповім Острові, де почали робити нам росподіл: злодії окремо, чекісти теж, а політичні теж окремо. До політичних призначили ротним ката Курілку, який зі своїми помішниками нас мордував три дні. Все вчив здоровкатись. За цих три дні навчання убили чоловік 20 прикладами. На четвертий день посадили нас у пароплав тай відвезли на Соловецькій острів, —Філімоновську Вітку. Там зустріли нас ще краще, як на Поповім острові. Вперше, як вигрузили нас з пароплава, обступили чекісти, — чоловік 30,— і стали нас хватати по 5 чоловік. В ряд виставили. Взявся ротний писар перечитувати по списку. При цій пере-

вірці був сам кат, начальник Соловецького острова,— Зарін. От, кого викличуть по прізвищу, то скорійше відповідай імя та по батькові, коли хоч, щоб не був побитий. То я вже дуже чатував, щоб не прослухати, але ж таки прослухав. Ну, і було ж мені за те що прослухав. Як би тільки щоб було на цім кінчилось. Але ж тут зробилось ще гірше. Обізвався один студент Київського університету, що так карати людини рад-влада не дозволяє. Катюга Зарін визвав цього студента з рядів і став щось його питати, але що саме, — не знаю. Забрав його Зарін з собою і від Заріна небіжчик не вернувся, а через кілька днів найшли тіло студента з запискою, що це „агітатор і вбиець совітських комісарів". З першого дня віддав бідолага своє життя! Перевірили нас та й повели до байраків. Увели нас туди, а там люде, один на одному, що не має де і гольці впасти. Пересиділи ми з 9 годин вечора до трьох годин ранку. В 3 годині ранку дзвінок,—вставати та брати сніданок. Ми, як нові, цього звичаю не знали, пішли за тим сніданком. Вже самі останні прийшли на кухню. Показуємо кухареві деревяні квитки, що нам дали. Він подивиться на квиток, бере черпак та й давай нам давати кому по голові, а кому по плечах. Нагодували добре! З тим і погнали на Філімоновську Вітку для прокладання залізниці у ліс, для вивозки лісного матеріялу за кордон.

Я там працював у 1928 році. На постройці дороги працювало всіх вязнів 12 тисяч. Тому, що чекістам приказано було провести дорогу терміново, так там вязнями працювали й цілу зиму. За одну зиму провели дорогу вісім кілометрів, довжини; за цей час на постройці загинуло наших братів і донців 10 тисяч, що поклали своє життя од руки злодюги,—кацапського підлизника Платонова й його допомогачіх, ротних та десяцьких. Людей на постройку добавляли з числа тих, що везли з України, але і свіжі люде теж довго не витримували, бо в середині грудня місяця почались великі морози. Землю копати не можливо було, бо земля була замерзла на 3 метри у глибину. От, якось прийшов наш старший катюга-Платонов подивитися, як ми працюємо. Ми йому стали жалітись, що копати землю не можливо, і що ми вже похляли. То за це працювали ми до 12 годин ночі; після зняли нас з праці, приве-

ли до байраку, показали нам де каптенармус. Ми одержали по 300 грам хліба та квитки на їжу. Пішли на кухню одержали ложок по 5 юшки, поїли та з тим лягли спати. Другого дня послали нас на комісію. Комісія нас прийняла так: вийшов лікарь і спитав: — „Чи є у вас голови, руки, ноги“? Після такого запитання лікарь пішов собі геть. Прийшли з комісії. Повели нас знову на працю. На чоловік 10 дають одного чекіста з рушницею. Чекіст повів нас на станцію грузити шпали. Давали на урок, на двох чоловік, погрузити вагон шпалів, а носити треба метрів 70 до вагона. Так я мучився на цих шпалах місяців зо три. Як виконаеш урок, то одержиш 800 грам хліба, трохи гнилої риби та юшки з риби, а не виконаеш, то побють до смерти, та ще в карцері посидиш, з виходом на працю. З тим послали мене на лісозаготівлю. Там теж-не мед. На три невільники дають 34 деревини; треба їх зрізати з коріння, порізати по розміру на частини та ще й кору обдерти. Змучені невільники, як мерлюги, виконують цей урок де хто за 18—20 год, алеж мало є тих, що виконують. Коли не виконаеш день, другий, третій, то на четвертий день вже беруть на мордування. Та ще й кажуть при цьому: — „мало того, що сам не хочеш працювати, а ти ще ходиш поміж невільниками і підбиваеш їх, щоб не працювали, може скорійше провалиться влада, як менше будем заготовляти лісу“. Ну, тут вже начинаються муки. Приймаються раніш менші катувати: то киями, то прикладами, то в карцер на мокрий пісок посилають, — а той пісок нарочито поливають водою, щоб не можна лягти. Після пишуть рапорт і подають в І.С.О., а там сидить катюга Іванов. Чіпляе він „агітацію“ поміж невільниками, чи „зрив лісозаготівлі“ і садовить на місяців два або три на „сікірку“. Там помешкання на високім місці, не мае вікон, а лише діри на двері прорізані. Пороблені там жертки такі, як для курей, тільки грубі, — вдержит чоловік 5. Садовлять людей на ті жертки в 4 год. ран., а звідти знімають в 9 год. вечора. Чотирі кати так і ходять і з друком в руках, слідкуючи, як що тільки якийсь з невільників не так сидить, то зараз тим друком поправляе... То той бідолаха аж на долівку полетить. Тоді то й почнуть його висаджувати всі чотирі так, що вже з тиж-

день не встає, або і Богові душу віддає... Їжі на добу дають: 300 грам хліба і чашку кипятку, а страви туди не дають. Таку „сікірку“ називають на Соловках — „будинок кари, крови та смерти“. В тому будинкові віддають своє життя самі освічені українці. Такий будинок переїв не сотні людей, а сотні тисяч. Я може не вірив би, та сам перебував там пять днів. Мало того, що вбивають малі кати, а то й старший кат-начальник Соловецького Острова — Зарін стріляє своєю рукою.

З Філімоновської Вітки відправили мене в 13 роту, щоб там мене „виправили“, а там „виправляють“ на той світ. Там за ротного моськовский чекіст Платонов. При 13 роті маються будинки, де жили монахи і там в стінах пороблені такі шафи, що можна складати книжки. То при совітській владі наробили в стінах ще більше таких шафів і дали їм назву: „мішки“. Як що який невільник чим небудь провинився, чи думав втікати, чи відмовився від праці, чи не виконував уроків, то ротний Платонов зачиняє і замикає у той „мішок“, а ключи собі забирає. Сам же він гіркий пяниця. Як загуляє, то й забудеться, що посадив невільників у „мішок“ і так не приходить до них днів кілька. Коли ж згадував і приходив, то мало замкнутих невільників заставав в живих... Мерли з голоду та холоду. Не одну тисячу невільників Платонов передушив в своїх „мішках“! Пробув я там півтора місяці, захорував цингою і відправили мене на Анзир—Острів, де лікують хорих. Ну, там же й лікують! Налікували за один рік на той світ до 100 тисяч. Там начальником,—кат Прівалов. Немає того дня, щоб він не розстріляв двох — трьох чоловік. Як не стріляє, то він хорий... Був такий випадок: лежав хорий невільник, полтавец, людина освічена, військова, і його лікарь сподобав і хотів вилікувати, але не вдалося тому, що Прівалов підмітив, що він в пошані лікаря. Після цього Прівалов зі злости застрілив хорого, з „нагана“. Прийшлось і там надивитись! Пробув я на Соловецькім острові три роки і надивився на всі муки, які тільки там переживалися невільниками. 1928 році, в серпні місяці, перевезли мене на Попів Острів. Там я вже записався тесляром, бо побачив, що на загальній праці скоро загину. По теслярській праці трохи легше; — хоч на сухому працюєш. Працював на буді-

влі байраків та тесав шпали, то хоч на одному місці перебуваєш. Уроки на лісозаготовлі більші, як на Соловецькім острові. Тут треба зрізати з коріння на три чоловік 36 деревин, і теж порізати на балки, і кору зняти, щоб були чисті та білі, бо то на експорт. Скільки їх не оббілюй, то балки червоні тому, що вони всі облиті арештанською кровю. Від цих уроків не один утопився, не один повісився, не одного зарізав потяг, бо кидалися під потяг, найчастіше коли поверталися з роботи. А більш було так, що, як не виконаєш урока, то начальство, в зимі стоянками на морозі, а літом на комарах, замордує на смерть, бо сам головний начальник І-го відділу,—Ногтьов, дав наказ з життям того не рахуватись, хто не виконує урока, тому що тут контр-революція робить підрив, „щоб ми не виконали лісозаготовки". Хто не виконує уроків,—того убивати на смерть: так наказував Ногтєв. Той наказ менші кати виконували. Які муки робились, аж страшно згадувати! Навіть відказувались невільники від своїх грошей, бо сьогодня оповістили, що прийшли гроші, а завтра застрілять за ці гроші і пишуть, що втікав. Навіт на кому була гарна одежа, то й тому не було життя:—застрілювали. Одежи не дають, обуви теж не дають. Давали лапті з лика: на тиждень одну пару. От пятий байрак не пішов на працю, бо не було в чому, були голій босі, а мороз був градусів сорок. То чекісти обступили цей байрак з рушницями та й запалили байрак. Хто пробував втікати з байраку,—того застрілили. Байрак згорів і спеклося в ньому 400 невільників. По цій справі приїздив для розслідування сам член Колегії Д. П. У. і вкінці сказав: „Не хотелі работать, так їх нужно било сжечь". Це був член колегії Глібокий. На цьому Поповому Острові така мука, як скрізь. 1929 року, у вересні місяці, привезли нас на Май Губу, де став я працювати на будівлі байрака. Тут була теж урочна праця: на двох чоловік призначалось покласти сімдесят метрів в довжину балок, на одного—зробити двоє дверей. То працював я на будівлі один місяць і пішов тесати шпали. Шпали давали на урок 10 штук з кругляка, з різаних, — 20 штук. Це зимою, а літом, — з кругляка 15 штук і з різаних 30 штук. Платили за тиждень 20 копійок, 10 коп., 5 коп., 2 коп., а раз було так, що за тиждень заплатили півтори копійки

Багато приходилось бачити, як везли нових невільників і все то були невільники з України, Дону, Кубані та Кавказу. В останніх числах листопаду привезли кавказців, — тисяч шість, загнали їх у стайні, бо порожніх байраків не було, то за місяць трохи не всі вимерли з голоду та з холоду. Дуже мала частина осталась в живих й їх кудись одправили. Тут прійшлось мені зустрінути одного вчителя, що вчив в N... Семинарії, сам українець. стара людина. Заставили його возити дерево з лісу, але ж ця людина не може коняки запрягти, то я йому запріг і він нещасний заплакав, сів та й поїхав у ліс. А поскаржитись не було кому, бо всі поробились московськими катами, а самий старший кат був Прохоровський, — це начальник другої дільниці. Раз піймали трьох втікачів, що хотіли своє життя спасти, но не пощастило; їх зловили й привели до Прохоровського. Він витяг „нагана" і постріляв всіх трьох. Їхні тіла валялись з тиждень біля виходків. 1930-го року 29 березня вивезли нас на південні командіровки, — на станцію Каписельгу. Там ми стояли в селі і комуністи направили селян проти нас, кажучи, що ми розбійники, різуни та грабіжники, щоб не мали з нами ніяких балачок. Тому, чуть що скажеш напроти, то зараз заб'ють. А от скоро селяне переконались в брехні комуністів на тому, як побачили, що священниками возять воду, замісць коней. Після того селяне перестали вірити комуністам і стали жити з нами по - братерському. Тесали ми лижі на ст. Каписельзі. Прийшлось надивитися, скількі за два місяці перевезли з України людей на каторгу: чоловіків, жінок та дітей. Які ж збитки діти немовлята зробили цим катам, що їх висиляють з рідної України на північні краї? 1930 року 5 липня перевезли мене разом з иншими невільниками на Мосельський тракт, що прокладався до Фінської границі. Нас заставили будувати байраки для невільників, які працювали на тракті. Земельна праця теж не легка: на одну людину давали на урок вивезти 8 кубометрів. Це була для мене остання командіровка в жидівськім царстві. 10-го серпня 1930 року я С..., М.. та С.. вирушили тікати з жидівської неволі. Прийшлося ходити в лісній пустелі 20 днів. Та всеж таки Господь милостивий не дав загинути в жидівській неволі і на 21 день прийшли у Фі-

ляндію. Велика подяка Фіньському Правительству, що нас приняли, як своїх братів. З Ц. познайомився на Майгубі 1929 року в листопаді місяці, і жием з ним, як рідні брати і зараз. З Ш. познайомився на Мосельськім тракті.

Як прокладаються залізниці, от наприклад на Філімоновці,—проклалась залізниця на вісім кілометрів,—то заморозили та вимордували десять тисяч невільників. Також проводили рукав від Мурманської залізниці на промисли Апатіту,—тридцять кілометрів,—то на кожний кілометр поклали більше як 2000 тисячі чоловік, а тому там загинуло шістьдесять пять тисяч невільників. От як вигубляють невільників і виключно українців-політичних. І надалі мордування та катування політичних невільників не припиняється, а навпаки збільшуються. Все те, що написано про знущання та мордування московською та жидівською владою, то—все правдиво, за що присягаю перед Всевишнім Богом та Ісусом Христом та святою Євангелією, що наклепів не писав, що і стверджую власноручним підписом.

Ю... 22 січня 1931 року.

№ 7.

Покази.

Рік народження 1905.

Мешканця Волині.

Стверджую своїм показом правдивим, як у Соловецькій каторзі московські комуністі обробляють вязнями ліс та ріжну сировину для продажу закордонним державам. Перебував я у Соловецькій каторзі з 1928 по 1930 рік.

Я, Ш... народився 1905 року 3 липня, в селі Д. на Волині, що зараз під Польшею, де мій батько був сільським дяком. У 1915 році, підчас світової війни, родина наша зробилась біженцями. Тоді мій батько приїхав до свого рідного села У. на Волині. де займав посаду д'якона, а після, в 1916 році, висвятився на священника. Я жив біля батька. В 1921 році в наше село зайшли червоні москалі та зробили границю польско-совіцьку 1½ верстви од мого села, — й моє село залишилось у московському ярмі.

Я тоді почав працювати біля землі, що мій батько мав од свого батька — мого діда — 7 десятин та займався бжільництвом. Працював до 1923 року. В травні місяці цього року всіх, хто був подозрілий, що служив у Пе-

тлюрівській армії, було заарештовано Шепетівським Г. П. У. Продержали нас у Г. П. У. 3 місяці і звільнили, не сказавши за що нас тримали.

Коли мене звільнили, я прийшов до дому й занявся хліборобством та бжільництвом. Так я працював до 1927 року. Тому, що мене приписували до кулаків й обкладали великими податками такими, що я не зміг заплатити, то у мене було землю одібрано й я собі добував кусок хліба з бжільництва. В 1927 році 6 січня мене, разом з иншими, було знову заарештовано прикордонним Г. П. У. Ямпільського Пограничного відділу, де мене тримали шість місяців й обвинувачували за 1921 рік, що я приймав участь в організації селян для повстання проти московських комуністів.

На допитах мене допитували чекісти: начальник чека Ялтухов, слідчі: Пянковський, Грінберг, Ліводкій, Фукс, Ухтомскій, Боганов, — всі жиди. Просидів я у тюрмі чотирі місяці. Мене не судили й не відпускали до дому. Я заявив голодовку. Тоді мене повідомили, що моя справа за Харківською Окремою Нарадою Д. П. У. й перевезли мене у центральну тюрму в м. Житомирі, де сиділо 10 тис. вязнів. Звідси мене в 1928 році, в числі 3 тисяч вязнів, погрузили у вагон й вивезли, не об'явивши куди везуть. Через 12 діб привезли нас у Соловецькі лагері. Згрузили нас 270 чол. на ст. Парандово, Мурманської залізної дороги. Тут мені об'явили, що я осуджений на три роки висилки в Соловецькі лагері. Прибули у Соловецькі лагері в січні місяці. Там були сильні морозі, а нас на другий день погнали працювати на заготовку лісу. Робота була урочна, обовязкова. Урок був: на три чоловіки звалити й обчистити 34 штуки дерев довжини 9 метрів, тов. 10 вершків, та зрубати „пропсу“ на 2 чолов. 1 куб.— шт. 150—зрубати й скласти на місце. Гонили на роботу за 5—6 кілометрів. Ночували у бараках, що збиті були нами, на скору руку, без даху, тільки одна стеля, через котру сніг пролітав й падав на постіль, де спали вязні. На роботі не давали одпочити й закурити до того часу, поки вязень не кінчить заданий урок. А тих, що не виконували уроку, так не пускали на ніч спати у барак, а оставляли у лісі ночувати до того часу, поки не кінчать заданого

уроку. Їм ранком приносили на харчі 1 фунт хліба й десятники задавали новий урок.

Одного разу оставили у лісі 150 чол. тих, що не кінчили уроку. На ніч чекісти й дозорці не дали розвести вогню, щоб могли погріться невільники. Так за одну ніч, на моїх очах, замерзло 100 чоловік.

На Парандовській командіровці по всіх відділах було вязнів до 4000 тисяч. Тим, хто не кінчав уроків, відпочинку не давали навіть у неділю, а гонили на роботу. Тільки ті відпочивали в неділю, які кончали урок у всі дні на протязі цілого тижня. Частину вязнів гонили працювати на станцію для погрузки матеріялу у вагони. Задавали урок: на 4 чоловіка нагрузити платформу деревами у вісім рядів, по 10 штук у рядові, товщини 8 — 10 верш., довж. 9 — 12 метр, це в тому випадкові, коли треба було підкачувати дерева на місце погрузки 50—60 метр., а коли ні, так на 4 чоловіка 2 платформі. Такі самі вимоги були й при погрузці шпал. Дровами грузити „теплушки“: на 3 чоловіка — 2 вагони. коли підносити дрова на 60 метрів до вагона, а як ні, так 2 чоловіки на 2 вагони. На здіймання кори з „пропсу“ та з більших деревин також давали урок: на одного—зняти кору з 30 штук дерев зрубаних довжиною 9 метр., товщиною 8—9 верш. і з „пропсу“ — 40 штук (50 шт. як тонший). Хто не кінчав уроку, то того роздягали на голо і в одній білизні садили в карцер на ніч, а ранком на день виводили на роботу. Ще накладали другу кару, що була дуже тяжкою, а особливо зимою. Так, за не виконання уроку ставили вязня на морозі голого й босого на одну годину. Багато вязнів не видержувало й замерзало. На пиляння дров задавали урок: нарізати й поколоти, щоб склалась купа довжиною 7 метрів й височиною 2 метри 10 сантим. При підвозці матеріялу з лісу на біржу до станцій давали такі уроки: візник з одною конякою мусив привезти вантаж з лісу на відлеглости 5—6 кілом. аж 5 разів. Були такі випадки, що коняка не видержувала.

Так я працював аж до весни 1928 року. Весною погнали нас на Парандовський тракт—чоловік 270. Построїли у колону й чекісти з рушницями кругом обступили. Погнали нас од Парандова за 60 верст, до фінської грани--

ці. Дорогою не давали відпочити, а хто відставав від своєї пятки, так того підгонили прикладами та нагайкою. За один день ми пройшли 60 верст! Хто мав з собою які речі, то кинув на дорозі, бо не мав змоги нести. Пригнавши на місце, заставили нас працювати на тракті, задаючи урок: три чолов. мали вивезти 24 куб. метр. землі. Хто не зміг виконати уроку, того ставили на одну годину роздягнувши до гола у лісі і такого бідолаху комарі й мушка заїдали до смерти. Багато людей не видержували й утікали, багато самі собі смерть заподіювали, щоб не дати себе на знущання чекістам. Такі були дні, що утікало на день по 13 чоловіка. Не було й дня, щоб не утік один або два. Декотрі утікачі попадали у руки чекістам, так тих зразу розстрілювали, бо за убитого утікача давали нагороду, а як убє якого бувшого контр-революціонера, так одержує скидки зі свого термину заслання аж 6 місяців!

На зміну тим, хто утікав й помирав, пригонили нові ешалони вязнів. У лагерах постійно працювало по 800 чоловік, а лагері, числом 13, були розташовані вздовж тракту.

Під осінь, коли похолодніло, так почало багато слабнути од простуди на тифус й цингу. Були такі дні, що захоровувало по 40—50 чоловіка й їх одправляли на Соловецькій острів й Кон-острів. Чекісти лікарі казали, що хорих відпровляють на лікування, но там не лікували, а людей, що заслабли на тифус, труїли як мух, щоб позбутись тифозної хороби. А хто слабував на цингу, так того одправляли на Кон острів. Там вязні заліковувалися на той світ. Получали хорі харчу — по 300 гр. хліба й один раз у день юшку, зварену з рибою. Вилікуваних од цинги з Кон-острова виходило зі 100 чоловік тільки 5 чоловіка, а решта вкривала своїми кістками острів. Так насипалися брацькі могили по 55, а то 70 чоловік покійників в одній могилі.

У 1928 році, в глуху осінь, коли земля замерзла й копати не можливо було, нас назад пригнали на Парандовську командіровку, де знов цілу зиму гонили й били заставляючи виконувати уроки. На погрузку дров пригадали новий гарний спосіб для ліпшого використання праці вязнів. Коли поженуть на погрузку, так одного чекіста

ставляють біля вагона, а другого біля дров з добрими дручками. Як прийде вязень по дрова, так той чекіст, що стоїть біля дров, б'є по плечах ломакою, щоб брав скоро дрова й ніс до вагона, а коли принесе дрова до вагона й кине з плечей, так другий чекіст б'є, щоб бігом біг впорожні до дров набірати знову...

Попрацювавши зиму, на весну мені прийшлось попробувати працювати на викоті з води дерев: шпал і „пропсу". Тут робота була теж урочна. В 1929 році на Май-Губу ліс сплавлявся зо всіх лісних заготовок для погрузки на поїзди, та везли його у Попів Острів для погрузки на пароплави. На пять чоловіка давали викотити з води на берег 150 штук дерев, та пропсу 300 штук, або шпал 175 штук. Хто не кінчав уроку, того становили у воду по пояс на одну годину, або на „стойку". У зимі 1920—30 р. прийшлось мені працювати на обтесуванні шпал на Май Губі, де праця теж була урочна. Обтесати шпал на урок треба було: з кругляка 15 штук, а з розрізаного дерева на двоє вздовж—20 штук. Так я працював до весни 1930 року, а літом нас одправили на Мосельський тракт, що проводять большевики до фінської границі. Працював я з українцями М... та С... і разом з ними утік в Фінляндію. Работи на засланні виконуються в більшісті українцями, котрих по кількости всіх увязнених в Соловецьких лагерях є 70%. Всі заслані за те, що одмовлялись дати хліб московським хижакам, що не хотіли іти до колективів та за агитацію, котра виявлялась в тому, що селяне висловлювались проти несправедливого відбірання хліба московськими комуністами, — говорили, що москалі не дають вільно жити і розпоряжатись власним майном.

Харчі у Соловецькій каторзі такі: на добу хліба видають тому, хто кінчить урок,—2 фунти, а хто не кінчить,—400 гр., а як що скаже чекістови в оправдання, що не мав сили кінчить урок, або голодний та холодний, так буде переведений на 200 грам хліба. З „приварку" дають: на сніданок каша ячна, або вівсяна з оливою, але оливи так мало, аби „смерділа оливою", а на обід юшка з рибою. Обідати дають тоді тільки, коли вязень кінчив урок. Юшку з мясом дають два рази на тиждень та й то з конячим, привезеним з України, з тих коней, що одбірали од селян

за штраф накладаний, коли селянин не виконав хлібозаготівки до терміну, зазначеного московськими посіпаками. Не знаю чи правда, але мабуть правда, що селяне, котрі приїхали, як вязні у Соловки з України, розказують, що кацапи на Україні завели фабрики, де б'ють тих коней, що одбірали у селян за ріжні штрафи й виробляють з коней добре мясо.

Пробувши в Соловецькій каторзі до 1929 року, я в грудні місяці відбув срок моєї трьохрічної висилки, але для звільнення мене не було визову верховним Г. П У., так я подав заяву в Московську Окрему Нараду Д. П. У. Відтіля прислали мені 23 березня 1930 року обвинувачуючого листа, що мене Окремою Нарадою Харьківського Д. П.У. засуджено на 5 років наново за те, що начеб то я в 1926 році мав звязок зі своїм дядьком С., котрий проживав у Польщі, у гор. К. — й срок зарахували мені на ново з 6 січня 1930 року.

За три роки моє здоровля зовсім підупало. Будучи вимучений на праці московськими посіпаками, я почував, що 5 років не видержу на Соловецькій каторзі. Я був би й три роки не видержав, коли б мої домашні родичі не допомогали мені одежою та посилками з харчами. Одежі зовсім не давали ніякої до 1929 року, навіть білья, а всякий ходив у своїй одежі й воші їли увязнених, як черви в літню пору здохлятину їдять.. Котрі селяне прибували на Соловки, на каторгу, з гарною одежою то чекісти та дозорці, побачивши гарну одежу тих селян, виводили їх у ліс таємно й убивали, скористовуючись майном вязня, а на другий день складали акт, що селянин утікав і при утечі його убито. Одежу почали привозити й давати вязням (білизну)—з 1929 року з осени, що була пошита з зеленої матерії,—штани та сорочку. На ноги, замісць чобіт, видавали постоли з лика липового, або морщені з ременю. Рідко привозили фуфайки теплі і то, де 1500 чоловік на командіровці, так привезуть 100 штук для дозору й десятників в подарок, щоб добре вимагали праці від увязнених невільників. Склад дозору,—це більшість з провинившихся на волі чекістів, та розтратчиків—жидів, бо вони, як комерческі люде, на Україні всі служать

у коперацiях та других установах касiрами. Десяцькi складаються з кацапiв, — моковських грабiжникiв, убийцiв, та злодюг, котрi потеряли совiсть й бють поневолений люд— вязнiв. так, як приказують чекiсти, щоб свою шкуру спасти й вернутись до дому живим.

Пробувши в Соловецькiй каторзi три роки, не бачив нi одного жида на загальних роботах, а хоч i є який розтратчик, так служить у дозорi, а то завхозом та хозяйственною обслугою.

За час мого перебування у каторзi, я не бачив, щоб увязненi, з тих, що працювали на загальних роботах i кiнчили термiн свого заслання, звiльнялись до дому Може з тисячi i був один та й той не українець. А тiльки звiльняются до дому десяцькi та дозорцi, вiдбувши свiй термiн. I то, як чекiсти звiльняють до дому, так беруть пiдписку вiд звiльняемого, що, коли вiн прибуде до дому. так нiкому не розказуватиме, як у Соловецькiй каторзi знущаються та працюють вязнями, а коли почне розказувати мирному населенню й дома донесеться до ГПУ, так, — десять лiт каторги зразу, а то й розстiляють, як небезпечного, що заважає строїти 5-лiтку та колективiзацiю.

А нашим братам, українцям, як вiдбуде термiн присуду, то другий добавлять, новий. Найдуть нове дiло, як то вони самi кажуть: „Лiш би человек, — дело найдьотся“!

Багато є „саморубiв“, котрi самi собi вiдрубують руки, або ноги, щоб спастись од каторги, якої ще не було, вiдколи iснує свiт, деб задавали таких мук вязням. На свої очi бачив, як на роспиловцi дров чекiст i десятник вимагали од одного українця, щоб вiн працював, а вiн був зморений працею й голодом, так, що не мав змоги працювати. Так вони його почали бити прикладами. Але, коли перестали його бити, так вiн схопив сокиру, одрубав собi руку й кинув в ту сторону, де стояли чекiсти та десятники, сказавши: „ – Ви од мене вимагаєте роботи,— от нате вам роботу“! Його забрали й бiльше його я не бачив. А котрi вiдказувались од роботи гуртом, так тих розстрiлювали на очах увязнених.

При мені, на Парандовській командіровці на лісозаготівлях, за 7 верст од Парандово, в 1928 році зимою було розстріляно 8 чоловік, котрі відмовились виходити на працю з бараку.

На Поповому острові, коли я прибув у Соловецьку каторгу, так розказували увязнені, що на одній комадіровці відмовились вийти на роботу з одного бараку 400 чоловік вязнів: Тоді чекісти окружили барака кулеметами й рушницями, і, закривши двері, запалили. Коли хто хотів спастися через вікно, так того стріляли й убивали на місці. І так загинуло 400 чоловік в огні. Ні одна душа не спаслася.

Хто утікає, а не пощастить утікти і піймають чекісти, так приводять на місце, звідкіля утік вязень, й на очах вязнів розстрілюють, щоб показати, що хто з вязнів задумав утікати, так це й з ним буде, коли піймають.

А коли хто донесе чекістам, що який вязень збірається утікати, або існує підозріння, чекісти візмуть того підозрілого і одправляють в Соловки на острів „Сікірку", а там є таке гарне улаштоване помешкання, для наших українців, що хто туди попаде, особливо зимою, то й найздоровший чоловік не витримає два місяці.

Коли туди попаде чоловік, так його роздягають, тільки залишають в одному біллі, заводять і садовлять на голі жердки на час від чотирьох годин ранку до девяти годин вечора. Приказують сидіти цілий день підігнувши ноги під себе, не маючи права повернутись вправо або вліво до того часу, поки не прикаже вартовий лягати спати. Вікон немає нарочито, нари,—рідко прибиті жердки, щоб вітер холодний підвівав зверху і знизу. Харчів давали там 200 грам хліба та холодної води на добу. І хто попадав туди зимою, так прощався з білим світом. У цей будинок одправляють більшість підозрілих людей по побігу, котрі освічені, і хто служив в білих арміях, та взагалі, хто проти них духом, а для уголовних втікачів, підозрілих, є на Поповому Острові та в Кемі ізолятори, котрі обтянуті кругом дротом та стоять вартові. Там вони одбувають свій строк, котрий їм присуджений. На Мосельському тракті мені прийшлось зустрінутись з од-

ним офицером, що служив в Колчаковській армії, він теж був утік з Соловецькоі каторги. Так він розказує, що, коли він був на острові Соловецькому, у 1929 році нараховувалось усіх вязнів на зиму 29.000 вязнів. А як почали умірати та замерзати зимою, так на весну осталося 9.000 і то половина з них було слабих, що нездужали ходити по світі і осталось їм до смерти по два — три тижні.

На Соловецьку каторгу нас усіх вязнів везли з України нагружених в м. Житомирі ешалоном в три тисячі чоловіка, що були зібрані тільки з одної Волинської губ. Всіх вязнів нараховувалось у Соловецьких командіровках до 800.000, що працювали на погрузках і заготовках лісних та трактах, як Парандовський, Ухтинський та Мосельский. Не було такого тижня, щоб не привозили ешалону увязнених з сорока, а то й 60 вагонів, що тягне два паровози. Згружали на станціях, на кожний штаб командіровок по 150 — 200 вязнів, на зміну померших та убитих. І так, недоїзжаючи до Мурманська, залишається пустий потяг. З великими строками, — везуть далі на північ, згружаючи на командіровках, а котрі малий срок мають, так тих згружають на південних командировках, як: Май—Губа, Мосельськ, Медгори і Петрозаводськ.

Коли привезуть вязнів ешалоном і як згрузять чоловік сто, так котрого на спитаю,—звідки родом, так одвічає кожен, як не українець, то з Дону. На каторзі од простуди, тифусу та цинги умірає зі всіх вязнів 80%. На Май—Губі на командіровках в 1929 році в осени нараховувалось увязнених до 10.000, а як почали боліти тифусом, так по 60—70 умірало на один день. Ті, що лишились живими, були так замордовані працею й слабістю, що до весни залишилось дві тисячи вязнів. Коли закінчилась епідемія тифусу, на зміну замордованих на смерть каторжан везли свіжих людей зі всіх кінців України та Дону.

В 1930 році, з лютого по липень місяці, везли з України на тиждень по два ешалони і як згрузять, так котрого не спитай, то, як не за колективизацію, то агітацію, або й за те, що всього хліба не віддав в хлібозаготівлю, то за організацію професора Єфремова, що комуністи при-

шивали найбільше священникам, або синам якогось заможнішого селянина, що училися в якій — небудь школі й сим, хто служив у Петлюрівському війську.

Отців духовних так сам гонили на загальні роботи розом зо всіми робочими; так само знущалися, як не виконували уроку, або возили ними воду замісць коней, запрягаючи у сани, бо коней не було. Як приходилось бачити на командіровці Капесельга, чому були свідками Ц... та Ю..., там разом працювали з вязнями пять священиків. Зимою ними возили воду на кухню, за два кілометрі од кухні. Працювавши у купі з Ц. та Ю. на Мосельскому тракті, в 1930 році літом, ми збалакались утікати у Фінляндію, за кордон, й 10-го серпня 1930 року ми у чотирьох: я. Ю. Ц. та офіцер Колчаківської армії О. утекли з другого лагеря Мосельського тракту, на котрому працювало 3.000 чоловік вязнів. Через двадцять суток блуканини тайгою добились ми на фінську сторону. Було це 2 вересня 1930 року...

Про знущання на Соловецькій каторзі московськими комуністами над вязнями, що обробляють ліс, котрий іде на продаж державам чужоземним, за те все клянусь перед Всевишнім Богом й Святою Євангелією присягаю, що показене все є правдою, бо все це бачив своїми власними очима, перебуваючи в каторзі Соловецький, що й стверджую своїм власноручним підписом.

Ш.

№ 8.

Покази

Селянина з Волині.

Рік народження 1899.

Правдиво стверджую своїм показом правдивим, як у Соловецькій каторзі московські комуністи обробляють вязнями ліс та ріжну сировину для продажу закордонним державам. бо я перебував у Соловецькій каторзі з 1929 по 1930 рік. Я,—горожанин В... повіту на Волині. Родився 1899 року, син селянина, що мав власної землі 7 десятин.

Працював я біля свого батька в господарстві до 1920 року. В 1920 р. мій батько помер і головним керовником господарства став я. Мене в 1923 році розкуркулено й відібрано від мене дві десятині власної землі, яку прилучили до колективу. Коли ж я не дав мою власну землю засівати, так мене, в 1927 році, в серпні місяці, взято до тюрми в м. Ізяслав, де продержано мене три місяці. Я вернувсь до свого господарства й працював до 1928 ро року— вересня місяця. Рахували мене той час куркулем і обкладали 300 пудами хліба. Виконати цієї розкладки я не мав змоги і хліба не здавав до зазначеного терміну; за це московськими посіпаками було мене заарештовано й обвинувачено в агітації проти влади та в зриванню їм хлібозаготовки. Засудили мене Окремою Нарадою ДПУ на 8 літ Соловецьких лагерів, а майно моє було все продане, господарство і землю оддали у колектив, а моїй семї залишили одну хату. Привезли нас у Соловецькі лагері 1 грудня 1929 року ешалоном в 2500 чоловіка; на Поповому Острові згрузили 1000 вязнів, а решту повезли на Мурманські командіровки. Везучи нас ешалоном, їсти давали по 200 грам хліба, а води, на сутки одному вагонові на 40 чоловіка, одно відро.

Згрузивши, чекісти нас привітали дуже радісно: построїли у ряди по 5 чоловік і почали здрастуватися, заставляючи нас відповідати „здра“, коли чекість поздрастуеться:—„здравствуйте рабочая рота“. Скільки ми не кричали гуртом, так вони одповідали, що не чують: треба, щоб у Соловках увазнені почули як, ми тут одповідаемо „здра“. Хіба ж вони моглиб почути, коли з Попового Острову до Соловецького Острову шістьдесять верстов морем. Так нас мучили чотирі годині; не один получив по морді. Після того нас роздягнули, тільки залишилися в літній одежі, а нашу одежу скинули на одну купу, і гонили нас кругом на одному місці до самісінького вечера так, що де-котрі безсильні падали на землю, а чекісти підганяли, бючи рушницями по плечах. На ніч нас позагонили у барак, напхавши, як оселедців в бочку. Посиділи у бараку ми одну годину. За той час нам наварили житніх галушок. На одного чоловіка припала одна га-

лушка, а другому й ні жадної; за те юшки з галушок,—хоч залийся. Нагодувавши нас зараз погнали працювати у пристань на погрузку лісного матеріялу на пароплав, для отправки за границю Тут ми урока, що нам задали, не кінчили, бо він був на одного чоловіка такий, що кінчить за 3 дні тяжко було. Чекісти нас одправили у Тайбулу на командіровку. Там на роботах лісних заготовок пробули цілий рік. Уроки були такі тяжкі, що найздоровший чоловік не видержав би. Наприклад, на 3 чоловіка прізначалось: звалити у лісі 34 штук дерев та обчистити, а „пропсу“*)—І куб. на 2 чол.. На погрузку деревом плятформів,—4 чолов. на 1 вагон, при чому треба було підкочувати дерево до вагону з віддалі 50 метрів. На погрузку дров,—на один вагон.—один чоловік, як що дерево грузилось з місця, а як підносилось до вагону 50—40 метрів, так на 3 чолов. 2 вагони.

Багато люду померло від слабости. Слабували од тифусу та холоду, бо вязні були роздіті, не маючи доброї одежі,—казеної не видавали.

На командіровці Тайбула, де я працював, було вязнів до трьох тисяч, які відсотків на 90% складались з українців. Умірало багато. Наприклад, нас туди пригнали 300 чоловік вязнів, а за чотирі місяці залишилось 25 чоловік. З тої партії, в триста чоловік, де—які заслабли й відправили їх на Кон—Острів лічитись од цинги, частина,—утікла, а решта умерла від тифусу.

8 липня 1930 року я, разом з українцем С..., рішили тікати з каторги. Проблукавши 34 доби по тайзі я, нарешті прибув до Фінляндії.

Вищезазначений мною показ, про знущання в Соловецькій каторзі московськими комуністами над вязнями та про те, що обробляють вязнями той ліс, що йде на продаж чужоземним державам і, що за обробку лісу вязням не платять нічогісенько грішьми,—все те підтверджую клятвою перед Богом і присягою. Все вищезазначене мною знущання у московському ярмі на Соловецькі катор-

---

*) „пропс“ — техничний вираз. що означає мабуть тонке дерево, Пр. Ред.

зі є правда, бо все бачив я своїми власними очима, перебуваючи у каторзі Соловецькій, що й стверджую своїм власноручним підписом.

22 січня 1931 року. Щ.

№ 9.

Покази.

Селярина И.. з Полтавщини.

Рік народження 1888.

За моє перебування в комуністичній каторзі, прийшлося надивитися, як живеться нашим українцям та й собі не мало прийшлося перетерпіти катування, що не тільки відомо Богові, а вже й всім людям. Начну з того, як одступив Петлюра із своїм військом. Він, покійний, хоч і недовго був на нашій Полтавщині та Харківщині, хоч і не всі знали наші українці, чого він хотів, но за ці скільки років наші українці узнали, як уже зовсім їх закатували. Де тільки прийдеться зійтися мужикам, душ з пять, як тут уже узнали комсомольці, або комнезаможі, так і пришили „організацію". Петлюровщина стоїть їм на великій перешкоді. Було це 1925 року, не памятаю якого числа, а добре знаю, що в Чистий Четвер. Зібралися ми вечером в одного дядька, про де — які справи потолкувати, а про правду не гріх говорити і правда на верх вийде. На наше щастя, ми як раз свою справу кінчили і стали розходится, а тут, так скоро підїхало дві брички під цю хату, що ми не побачили і звідкіля. Ускакує в хату предсідатель сель - ради, писарь і два комсомольці й питають нас:—„це що? Організація петлюровців?". Ми всі одказались, бо знаємо, що це дуже для гнобителів України тяжке і гірке, як нам їхня каторга. Погнали нас вночі в сель - раду, то скільки не питали, но ні чого не випитали. Потім писали в газеті про нашу „петлюровщину", і ми думали, що це й кінець, а воно цей кінець мені вичитали 1929 року 27 серпня... Добре комуністи зробили:— нашу землю нам і наділили, та так, що на нашій землі, що не вродить, то до другого врожаю усім нашим українцям прихо-

диться посидіти два місяці не ївши, а багацько таких, що їх із осени лишають зовсім без хліба. Кажуть,—„родичів багацько“,—а родичам те саме зробили. Куди йти, що робити? А милости в комуністів не думай просити, бо знають куди направляти, таких нещасних людей... „Іди в комуну“! А не хочеш, то попадеш туди, куди сам не схочеш. Роблять так: наложать налог із експортом; поки розщитаєшся із налогом, а тут уже самообложеніе та позика, яка буває тричі на год. То все, скільки не плати, а знесилишся і приходиться Соловецької каторги попробувати та катування, поки свое життя все оддаси, як тільки із каторги не втечеш. Найбільше це роблять із нашими українцями, донцями, кубанцями та кавказцями. Жив я в комуністичному раю до 1929 року 27 травня. Розплачувався, скільки вони накладали,— все платив, а потім приходили „хлібозаготовачі“ і наложили на мене сто пудів самої пшениці, якої у мене не було, а по врожаю, я їм уже тепер не міг вивезти і одного пуда, бо вже одвіз раніше. Приїхали, описали все майно, починаючи із хати і кінчаючи дитячою одежою, а хліб забрали увесь скільки найшли (вісім пудів ріжними культурами), якими я хотів дохарчувати девять душ сімї до врожаю. Малі діти, жінка і стара мати 65 років, просили і плакали, щоб оставили хоч два пуди. „У вас есть закопано,— кажуть хлібозаготовачі,— а у нас город умірає не ївши“. За остатніх девяносто два пуди, що я мав поставити, продали все мое майно, починаючи з хати і кінчаючи дитячою одежою. Мене забрали, а семейство: жінку, четверо малих дітей, стару матір і двое чужих,— стару бабу 75 років, яка не мала ніякого пристановища і хлопця, родича по батькові, теж безприютного, які жили на моему утриманню,— вигнали зовсім із того місця, голих, босих голодних, та холодних. І де вони,— я й сам не знаю, бо не получав ніякої вістки. І це робиться не тільки на нашій Полтавщині, а по всій Україні. А то ще й лучше роблять: заберуть батька, остається мати дома із малими дітьми. Коли днів через скілька получає письмо, що вже і жінку забрали, а самі діти остались... Вдів, яких чоловіки померли ще до революції, теж позабірали і в Соловки повисилали... Одправили мене в район, а там наших людей,—повен сарай: мужики, попи

та вчителі Питаєм один одного,— за що забрали. І всі кажуть, що не знають. Повезли нас у Полтаву у вязницю, а там наших полтавців,—з усіх країв. Там уже не питають, за що забрали, а тільки питає один одного, яка стаття: 54-10 і 54 13, себ—то: по—їхньому агітація і стара дореволюційна служба І цими статтями перегнали всіх людей у город: всі великі помешкання заняли цими статями. Придбали собі „чорних воронів", якими що - вечора приїзжали із ГПУ і брали пять, а то й пятнадцять чоловік і розстрілювали. Це так робилося од 27 травня по 12 листопада за моє перебування у вязниці. Приїзжає жінка на побачення, а чоловіка вже й немає. І зараз їй бідній не скажуть, що вже розстріляли, а почнуть лише сміяться, що визвали до прокурора на допити... Оббігає бідолаха весь город, а коли пойняла уже, що її чоловіка немає, по прийде, сяде проти вязниці через дорогу і плаче... І такого страху своїм терором наводять на людей, якого не було ізпоконвіку. Таки й розстрілюють найбільше українців, які боряться за самостійність: учителів, священників та мужиків за хлібозаг товку. Тих, котрі служили в петлюрівському війську і яким була амнестія оголошена, порозстрілювали всіх; це все була тільки замана.

Мене держали під слідством од 27 травня 1929 року до 27 серпня того ж року, то й мені всі казали, що мені теж загрожує розстріл. Погнали мене в город на суд, де і винесли таку кару: вісім років вязниці „со строгой ізоляцією і конфіскацією" всього майна. Це судила надзвичайна особа сесія при закритих дверях. Кождий день, од 27 травня і до 2 листопаду, приганяли 50 чоловік, і одравляли на Соловки теж не менше . І мене одправили 2 листопаду 1929 року на Соловецьку каторгу. Привезли нас 11 листопаду на Попів Острів, самих українців 2500 чоловік, ціле військо. Везли нас так: в вагоні було по 40 чоловік роздягнутих до білля і всі лежали, воші кусають, ворушиться не можна, конвой стоїть на дверях із самопалом і кричить,—„Не ворушись, бо буду стріляти"! Трьох убили для приміру в цім вагоні. Хліба видавали по пів фунта, а більше нічого, і води зовсім мало було. Це так було 11 день. Привозять

нас на цей острів, де так багацько людей, що аж страшно. Загнали нас у кошару, яка біля залива Білого Моря, огорожена колючим дротом, де і держать людей по цілому тиждню в калу, снігові, голоді і холоді. Річі, які в кого есть, то усі складали посеред цеї кошари вкупу, щоб не мішали вчиться якогось „здра“. І це прокляте „здра“ людей заганяло на той світ зря, тому що тут серед нас буди люде по 60 років, а то й по 80 років. Сюди і їсти приносять. Хто вспіє взяти, то їсть, а хто старий — не вспіє то тому кажуть: „Уже нет, булоб дома наїдаться, та не агітировать та хліб вивозити совітській владі; ви що думаете, що до тещі в гості приїхали? Знайте, що ви приїхали на каторгу кару отбувати. Це концентраціонние военні лагері“.

Починаються нові муки. В кого які були із дому гроші,—начали одбірати і давати якісь свої соловецькі квитки. Кажуть, що як не видаватимете своїх грошей, то ще гірше будем карати. Начинається перекличка. Одправляють кого куди: на Соловецькій острів, кого на яку-небудь командіровку, на лісозаготовки. І треба добре стежити, щоб одвітити імя та по батькові, бо коли не вгадаеш сказати, або як небудь прослухаеш, то начнуть на плечі накидати „дринів“ (? ред) і прикладів і такого, що сором і казати. Одправляють на роботу; думаем, що може там буде лучше. Одправили мене у ліс з другими на командіровку Енг-озеро, 2-га частина. Тут теж такі самі катування мордування і нарікання. Од станції нам було йти 3 кілометрів вночі лісом, болотом і водою. В кого які були речі, то прийшлося покинути в воду, бо треба було скоро іти, щоб не остаться один від одного, бо получиш прикладів по спині, а то й убе конвой. Це нам так зараз сказали на станції наші земляки. Тільки і чуеш: „Скорей, не ростягайся, подтянись, іді по два, мать та мать, буду стрелять“! Прийшли ми на цю командіровку. Загнали нас у брудний барак. Ми всі мокрі, голодні; кой хто став казати, що хочеться їсти, то нам одвітили: „Сьогодня на вас не виписували, а завтра випишуть тоді і дадуть“. Полягали ми один поверх одного, а багато таких було, що і стояти їм ніде було, то частина залишилась на дворі біля огню. Виганяють нас на утро на роботу. Дають нам урок не по силі: 37 „пропсів“ на одного чоловіка зруба-

ти і зложити. Харчі: дадуть каші в три години ночі,—це так піднімали, щоб на роботу іти в пять годин,—а кипятку зовсім немає. Обід дають, коли кончиш урок, а не кінчиш, то оставляють на ніч у лісі. На утро принесуть один фунт хліба та й знов той самий урок. І ночують люде цілий тиждень в лісі. Конвой,—перемінний і в кождого конвоя свої кари, наприклад, розложать огонь, пороздягають до нижнього білля цих, як вони кажуть „хвилонів", поставлять на сніг босими ногами і в воду (бо там болото) так щоб таки видно було їх від огню, цих нещастних страдальців, і, як упаде, щоб теж було видно. Впав, то притягнуть до огню відогрівати, щоб, як тільки стане ворушиться, а ще живий,—„веди, став, хай знає, як не давати совітській владі хліба та агітірувати"! А ранком, на того хто замерз, хто вмер в баракові, чи від тяжких побоїв, каже начальник скласти акт, що „помер от тифу". Найдуться люде такі, що підпишуть їхнього акта,—та й увесь цьому мученикові похорон. А то візьмуть убють, положать серед двору і лежить покійник два тижні. „Смотрі,— кажуть,— вот какой побег, не вздумайте із вас хто—небудь, бо і вам те саме буде."! Це таке було на командіровці в Енг — Озеро, 2-частина. Як змилується начальство, щоб не ночували люде в лісі, то приженуть їх в казарму. Ідуть бідолахи і думають хоч трохи заснути в теплішому, та може хоч гарячої юшки за скілька днів попробувать, а там уже нова кара. Вистроять по два і начинають:—„А ну, виході, хвилони",—(так називали тих людей, що не могли кінчити того урока, який був не по силі людині)—„виході наперед"! У десятника ці люде були на замітці, і гонить знов у ліс рубати сухостой та носити в лагерь на топливо; але раз принести,—це мало, а треба тричі... А тоді роздягають і заганяють в карцер, (зроблений був такий барак: самі стіни, без криші), не топлять, дадуть пів фунта хліба самого... На утро тих, що не замерзли, так само виганяють на працю а зовсім хорим кажуть, що вони приставляються і їх добивають. Вязні самі собі одрубують пальці на руках, ногах, а як сам не зважиться, то умовляється із товаришом, щоб повідрубувати один одному пальці. На повірку виганяють

босих і півголих людей на сніг і дощ... Люде плачуть, падають на землю, замерзають... в такім раю не можна найти краю. Присудили иншому дядькові три роки цієї каторги, Жде, може відпустять додому.., А воно якраз у строк та приходить другий строк, — років з 10 нової каторги. А як коли кого відпустили, то не на довго. Знову забрали на адміністративну висилку без суда. І всіх гонять сюди. Кінчилася на нашій командіровці лісозаготовка, — одсилають людей знов на такі самі лісозаготовки, а хто зовсім уже до роботи не годиться, то одправляють лічиться. Одправили нас на нову комадіровку, але казали, що посилають до шпиталю. Привезли на цю командіровку. Кого везли, а кого гнали, а кому приклади допомагали. Виходить начальник цієї командіровки. Подивився... Хто лежить, а хто сидить. Нас було таких хворих 200 чоловік. — „Что у меня разве здесь, лазарет? Сейчас же убрать ету грязь“! Начав казати, та бачить, що „цю грязь“ треба як — небудь вивозити, бо іти ніхто не міг,—звелів він запрягти де кільки підвід і повезли нас на Сав - озеро, кажучи, що там шпиталь, де лічать хворих. Приїхали ми на цю командіровку 17 лютого 1930 року, де було людей 1.600 чоловіка.Лічити немає чим, лікарь один на три командіровки, а то й більше, лікарства немає, перевязувати нічим. За три місяці умерло 600 чоловік. Вдень копають ями, а вночі ховають. Накидають повні ями і кидають хто як упав. Лежали люде не загорнені до весни. Пішов сморід,—тоді стали загортати. Ця командіровка була від Фінляндії 150 кілометрів. Звідціля і прийшлося мені втікати. За правдивість всього, що я писав,— присягаю перед Всевишнім Творцем і тричі кладу Хрест.

И.

ВІД РЕДАКТОРА.

Випускаючи в світ оцих де-кілька листів та показів збігців з Соловецького концентраційного лагеря до Фінляндії, мушу від себе до них де-що додати.

Всі ці документи писані людьми, з якими я розпочав листування, організуючи, з доручення Головної Еміграційної Ради в Парижі, серед нашої еміграції для них невеличку матеріяльну та моральну допомогу. Всі авторі цих рукописів мені вже досить добре знайомі, де-які з них і особисто. Збіраючись видати друком замовлені мною їм, на прохання проф. О. Я. Шульгина, покази про умови життя та праці наших засланців на північних каторжних роботах, я запитував всіх моїх кореспондентів про те, оскільки вільно мені подавати в друкові їхні прізвища та инші персональні відомости. Всі відповіли дозволом, але увага одного з них, найбільш. як мені здається, спостережливого та вдумливого, схилила мене до того, щоб ніяких персональних відомостей не подавати. „Робить, як знаєте, Вам видніше, але памятайте, що у багатьох з нас дома зостались і родина і рідня, — не було б їм чого за наше писання!" — написав він мені у відповідь.

В таких обставинах за слушне визнав я подати тільки вік автора документу, давню назву губернії, з якої він походить та залишити всі ті відомости, які подає автор про своє соціяльне становище. Викреслив я прізвища всіх тих осіб в С. С. С Р., що згадка про них могла б їм нашкодити, або, з другого боку, могла б допомогти встановити по них особу автора документу. Прізвища всіх совітських урядовців названо, як названо і прізвища тих, яким вже нічого більше зашкодити не може, — людей розстріляних. Оригінали всіх цих документів будуть передані в музей при Бібліотеці ім. С. Петлюри в Парижі і свого часу стануть приступні всім бажаючим з ними ознайомитись.

Рукописи належать людям не інтелігентських професій. Де-які з авторів навіть люде не дуже грамотні, так що покази свої проказували грамотнішим. Тільки один з них, автор листа — документ № 2, пройшов науку української літературної мови. Де-які документи писано ярижкою і мовою, в якій надзвичайно яскраво пробивається місцевий діалект. Нівелювати всі особливости такі я не скрізь

відважувався, бо разом з ними позбалено було б рукопис тої наївної по-де-куди щирости, яка в них відбивається, а то й своєрідного барвистого стилю.

Совітська дійсність витворила силу термінів та цілих виразів в мові совітського горожанина, які часто незрозумілі для неознайомленого з нею читача. Осодливо багата на них мова вязниць, концлагерів та инших місць примусової каторжної праці. Часом географичні назви чужої країни, техничні виразі чужої мови з під пера українського селянина набірають такого вигляду, що марна праця їх розшифрувати без детальної, скажім, мапи Карелії та Біломорського побережжа чи без московського техничного словника лісопромислової справи. Редагуючи ці документи я тільки де-що вважав потрібним пояснити, тільки до де-чого вважав необхідним зробити уваги.

В багатьох рукописах багато де-чого прийшлось викреслити. В першу голову це стосувалось самої втечі. В документі № 1 я навожу такий опис, можливо трохи за детальний, але він може бути найкращим зразком тих терпінь, які випали на долю наших утікачів в чужих незнайомих краях (в „червоній Карелії"). Звичайно, багатьом з них приходилося й гірше, бо й тікати приходилося не гуртом, а поодинці та й блукати судилося значно довше, ніж авторові цього документу, — одному з перших наших збігців до Фінляндії.

Підкреслювати всі видатніші факти, подані в документах, вважаю зайвою річю. Бато бо вже писалося про умови життя в совітських концлагерях та вязницях та не менше каторжного життя і на „волі", як, не без певної дози іронії, називають де-які збігці життя своє дома, по рідних селах. Проте, на де-чому спинюся.

В описах де-кількох моїх кореспондентів згадується якась „Сікірка", місце найбільш безглуздого знущання совітської влади над нещасними „невільниками", як вони себе, терміном, запозиченим, очевидно, ще з часів кримської Орди, називають. Автор документу № 6, на сторінці 48, пише: — „Таку „сікірку" називають на Соловках — „Будинок кари, крови та смерти". Прочитавши всі оці покази та листи, читач певне запитає себе: „А чи ж не підходить така назва до цілої СССР, звідкіля оце жмуток відомостей по-

дають нам простими безхитросними словами наші земляки-селяне?"

В свідомості політичних українських емігрантів подібні документи мусять розвіяти можливі ілюзії що до тих форм, які прийме майбутня визвольна боротьба. Слова документу № 5, наведені на сторінці 86-ій, „Таких мук не було споконвіку, які видумали московські та жидівські кати, аби тільки вигубити українських, донських, кубанських та кавказьких людей", найкраще показують, що український селянин з Правобережжа усвідомив собі московське „соціалістичне будівництво" з його божевільними помилками, особливо в національній політиці, і з його свідомою брехнею, та люттю, як упляноване сучасною владою вигублення всіх тих народів, що виявили свою волю до окремого державного існування.

І на далекому південно-східньому кінці Полтавщини, де про боротьбу 1917 — 1920 років та про Петлюру були дуже не ясні відомости та поняття, і там, як каже автор документу № 9, на стор. 63, все змінилось, бо: — „Він, покійний (Петлюра), хоть і недовго був на нашій Полтавщині та Харковщині, хоч не всі знали наші українці, чого він хотів, но за ці скілька років наші українці взнали, як уже їх зовсім закатували."

І коли автор далі пише про „організації Петлюровців", що вони для гнобителів України тяжкі і гіркі, „як нам їхня каторга", то ясно стає, що і там, досить далеко від місця головніщих подій недавньої боротьби, просякла в народню масу ідея Української Незалежности, як ідея визволення, очевидно, від режиму „кари, крови і смерти".

Які форми може прибрати ця нова боротьба, у віщо матиме тенденцію вилитися помста за все пережите народнімі масами і проти кого вона буде керуватися, — не трудно відгадати, відчувши настрої та думки тих, хто ці документи писав. А так думають певне міліони.

Українській інтелігенції знову прийдеться стати на чолі визвольної боротьби в новому її етапі. Чи не більші ще труднощі встануть перед тими, кого історія тепер поставить закінчувати справу, розпочату при инших умовах, більше як 10 років тому назад. Але політик, яким керує почуття відповідальности, грядущими труднощами не за-

страшиться. Демократична інтелігенція наша не смітиме лише обсервувати, позостаючись сама на боці, близькі криваві події. Українська політична еміграція, що залишила рідну землю для продовження боротьби, незабаром покликана буде складати іспит революційного завзяття і державної мудрости. Її обовязком буде подбати, щоб муки і страждання народу українського, перенесені під пятою чежоземного ката не вилились в безглузду стихійну помсту і не привели до пролиття невинної крови. Мусимо всі дбати, щоб світла перемога української державности не була заплямована і, щоб Українська Народня Республика, ставши суворим суддею над свідомими катами нашого народу, принесла спокій і добробут всім громадянам України.

Л. Чикаленко.

В Липні року 1931.

ЗМІСТ.

		стор.
Докум. № 1	Лист селянина з Київщини	5
„ № 2	Лист парубка з Київщини..	20
„ № 3	Покази селянина з Київщини	23
„ № 4	Покази селянина з Чернігівщини	25
„ № 5	Покази селянина з Київщини	31
„ № 6	Покази селянина з Київщини	41
„ № 7	Покази селянина з Волині	51
„ № 8	Покази селянина з Волині	61
„ № 9	Покази селянина з Полтавщини	63
	Від редактора	69

Ціна 1 зл. 50 гр.

Чистий прибуток від продажу призначається на допомогу збігцям з Соловецької каторги.